

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК
БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Басқару институты

қолжазба құқығында

Мұқамеджан Дамира Берікқызы

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БЮДЖЕТТІК ЖОСПАРЛАУ
ЖҮЙЕСІН БАСҚАРУДЫҢ ЖАҢА ТӘСІЛДЕРІ МЕН ӘДІСТЕРІ**

«7M041 – Бизнес және басқару» дайындық бағыты бойынша
«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы

«Бизнес және басқару» магистрі дәрежесін иелену үшін магистрлік жоба
«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы бойынша

Ғылыми жетекші _____ Зейнелгабдин А.Б., э.ғ.д., профессор

Жоба қорғауға жіберілді: «_____» _____ 2023 ж.

Басқару институтының директоры _____ Гаипов З.С., с.ғ.д.

Астана, 2023

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	4
КІРІСПЕ.....	5
НЕГІЗГІ БӨЛІМ.....	8
ҚОРЫТЫНДЫ.....	36
ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	40
ҚОСЫМШАЛАР.....	44

Нормативтік сілтемелер

Осы магистрлік жобада келесі нормативтік құжаттарға сілтемелер пайдаланылған:

Қазақстан Республикасының өзгерістер мен толықтырулар енгізілген 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы.

«Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі» Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы № 95-IV Заңы.

«Қазақстан Республикасының салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі)» Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ Заңы.

«Қазақстан Республикасының мемлекеттік қаржысын басқарудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 30 сәуірдегі №276 қаулысы.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 7 қазандағы №670 Жарлығымен бекітілген «Қазақстандықтардың әл-ауқатын арттыруға бағытталған орнықты экономикалық өсу» ұлттық жобасы.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділ мемлекет. Біртұтас ұлт. Гүлденген қоғам» жолдауы.

Бюджеттің атқарылуы және оған қасалық қызмет көрсеті ережесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің 2014 жылғы 4 желтоқсандағы №540 бұйрығы.

Бюджет түсімдерін болжау әдістемесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің м.а. – 2015 жылғы 21 қаңтардағы №34 бұйрығы.

Жалпы сипаттағы трансферттердің есеп-қисаптар әдістемесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің 2014 жылғы 11 желтоқсандағы №139 бұйрығы.

Белгілеулер мен қысқартулар

ҚР	–	Қазақстан Республикасы
АҚШ	–	Америка Құрама Штаттары
РФ	–	Ресей Федерациясы
ШОБ	–	Шағын орта бизнес
GPRA	–	Government Performance and Results Act (Мемлекеттік мекемелер қызметінің нәтижелерін бағалау туралы)
PART	–	Program Assessment Rating Tool (Бағдарламалық-рейтингтік бағалау)
GPP	–	Government Performance Project (Мемлекеттік бағдарлама)
PSA	–	Public Service Agreements (Бюджеттік қызметтер келісімі)
SDA	–	Service Delivery Agreements (Қызмет сапасы туралы келісім)
БҰҰ	–	Біріккен Ұлттар Ұйымы
БАҚ	–	Бұқаралық ақпарат құралдары
ЖІӨ	–	Жалпы Ішкі Өнім
ҚҚС	–	Қосылған Құн Салығы

Кіріспе

Тақырыптың өзектілігі. Тақырыпты таңдаудың орындылығы Қазақстандағы бюджеттік жоспарлау мен болжауға байланысты проблемаларға байланысты. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, нәтижеге бағдарланған бюджеттік жоспарлаудан бюджетті құруға көшу бюджет қаражатын басқарудың ең тиімді тәсілі болып табылады.

1949 жылы АҚШ-та бюджетті қалыптастыру мемлекеттік ресурстарды жұмсаудан мемлекеттік функцияларды орындауға, қызметті жүзеге асыруға және нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған бағдарламалық-мақсатты бюджеттерге көшті [1].

Қазіргі уақытта Қазақстан бюджетті жоспарлаудың нәтижеге бағытталған әдісіне көшті. Бірақ, соған қарамастан, бюджеттеу енгізілгеннен кейін шешілмеген нәтижеге бағытталған көптеген мәселелер бар. Осыған байланысты туындайтын проблемаларды талдау, зерттеу, сондықтан ҚР-да бюджеттік жоспарлау жүйесін жетілдірудің жаңа тәсілдерін, жолдарын, сондай-ақ бюджет қаражатын басқару әдістерін іздеу қажет.

Шын мәнінде, бюджетаралық қатынастар жүйесі биліктің тік деңгейлерінің өзара әрекеттесуінің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл үкіметтер бюджеттік қатынастар құратын, ақша ағындары мен орталықтандырылған ресурстарды қайта бөлетін барлық деңгейдегі бюджеттердің шығыстары мен кірістерін құруда қолданылатын әдістер, принциптер, құралдар жиынтығы.

Бюджетаралық қатынастар жүйесін жетілдірудің негізгі мақсаты оның ашықтығы мен тұрақтылығын қамтамасыз ету, бюджет ресурстарын бөлуде биліктің төменгі деңгейлерінің еркіндігін нығайту болып табылады.

Қазақстанға келетін болсақ, қолданыстағы бюджетаралық қатынастар жүйесіндегі оң сәттерді атап өткен жөн.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде бюджеттік жоспарлау жүйесі бюджеттік реформаны жүргізуді жалғастыруды талап ететінін атап өткен жөн, оның мақсаты «Қазақстандықтардың әл-ауқатын арттыруға бағытталған орнықты экономикалық өсу» ұлттық жобасында жеделдетілген экономикалық өсуінің жаңа саяси бағытына сәйкес бюджеттік ресурстарды барынша тиімді пайдалану үшін алғышарттар жасау және жағдайлар жасау болып табылады. «Қазақстандықтардың әл-ауқатын арттыруға бағытталған орнықты экономикалық өсу» ұлттық жобасында мемлекеттілікті одан әрі нығайту мен қазақстандық демократияны дамытудың мақсаты мемлекеттік басқарудың жаңа түрін қалыптастыру болып табылатыны атап өтілді, онда бірінші болып мемлекеттік жоспарлау мен болжау жүйесін одан әрі жетілдіру болды.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, магистрлік зерттеу тақырыбы теориялық және практикалық тұрғыдан өзекті болып табылады.

Жобаның мақсаты - бюджет қаражатын жоспарлаудың жаңа тәсілдері мен әдістерін енгізу бойынша ұсынымдар әзірлеу.

Жобаның мақсаттарына жету үшін келесі міндеттер анықталды:

- бюджеттік процестің негізі ретінде бюджеттік жоспарлаудың мәні мен мазмұнын зерттеу;
- нәтижеге бағытталған тұжырымдамалық аппарат пен бюджеттеу механизмін қарастыру;
- Қазақстан Республикасында бюджеттік жоспарлау жүйесін қарастыру;
- Қазақстан Республикасының бюджет процесінің көрсеткіштерін талдауды жүзеге асыру;
- мемлекеттік сектордағы қаржылық менеджментті жетілдіру жолымен бюджеттік жоспарлаудың негізгі жаңа тәсілдерін негіздеу;
- бюджет қаражатын тиімді басқару әдісі ретінде мемлекеттік қаржылық бақылауды жетілдіруді негіздеу.

Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасындағы бюджеттік жоспарлаудың тетіктері.

Зерттеу пәні - Қазақстан Республикасының Бюджет процесіндегі экономикалық қатынастардың жиынтығы.

Магистрлік жобаның теориялық және әдіснамалық негізі бюджеттік жоспарлауға көзқараспен эволюцияны көрсететін ғылыми еңбектер болды. Әдіснамалық тәсіл бюджеттік жоспарлау саласында да, нәтижеге бағытталған бюджеттеу саласында да отандық және шетелдік ғалымдар әзірлеген теориялық ережелер мен ғылыми принциптерді жалпылау, түсіндіру және қолданудан тұрады.

Ғылыми жаңалығы. Бюджетті жоспарлаудың теориялық және практикалық бағыттарын талдай отырып, жаңа әдістеме ұсыну.

Негізгі туындайтын мәселе бюджетті жоспарлауда бюджеттердің барлық деңгейлерінің бюджеттік қамтамасыз етілуін теңестірмеу және атқарушы биліктің Қазақстанның бүкіл аумағында мемлекеттік қызметтердің бірдей деңгейін ұсынуы болып табылады.

Жобаның күтілетін нәтижелері. Бюджетті жоспарлаудың жаңа әдістер, бюджеттің шығысын, блоктық тәсілін қолдану республикалық және жергілікті бюджетті қалыптастыруға қолданылады.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі. Зерттеуде келесі әдістер қолданылады:

Шетелдік тәжірибені зерттеуде салыстыру және талдау әдісі қолданылады; Сараптамалық сұхбат. 6 сарапшыдан сұхбат алынды. 4 бөлім басшысынан, 2- бас мамандар. Барлық сарапшыларға бірдей 7 сұрақ қойылды.

Жарияланымдар бойынша ақпарат.

Осы магистрлік жоба аясында мен 2022 жылғы желтоқсанда «Қазақстан Республикасындағы бюджеттік жоспарлаудың жаңа әдістері» тақырыбында

«Жаңа Қазақстандағы білім мен ғылымды дамыту» атты II Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарының журналында мақала жарияландым.

Негізгі бөлім Әдебиетке шолу

Бюджет қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді мақсаттарға жету әдістерін көрсететін үкіметтің орталық саяси құжаты болып табылады. Жаңа және қолданыстағы бағдарламаларды қаржыландырумен қатар, бюджет фискалдық саясатты жүзеге асырудың негізгі құралы. Мемлекеттік саясаттың басқа құралдарына - заңдарға, қаулыларға және қоғамның басқа субъектілерімен бірлескен іс-қимылдарға қосымша, бюджет жоспарларды іске асыру үшін танылады.

Бюджетті жоспарлау жөніндегі құжаттардың бірі Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділ мемлекет. Біртұтас ұлт. Гүлденген қоғам» жолдауы болып табылады. Жолдауда Бюджетаралық қатынастар жүйесін реформалау туралы айтылған [2].

«Ағымдағы бюджетаралық қатынастар жүйесі барлық деңгейдегі әкімдіктерді шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың өзіндік базасын құруға ынталандырмайтыны анық. Өңірлер қосымша табыс көздерін іздеуге ынталы емес. Келесі жылдан бастап өңірлердің қарамағына ШОБ-тан түсетін қосымша салық түсімдері беріледі. Бірақ бұл жеткіліксіз. Барлық деңгейлерде бюджеттік процесті ұйымдастыруды қайта қарау қажеттілігі туындады. Бұл жұмыста тұрғындарды жергілікті бюджеттерді қалыптастыруға нақты тарту үлкен рөл атқаруы тиіс. Аудандық, қалалық және ауылдық билік деңгейлері жергілікті маңызы бар міндеттерді шешуде экономикалық тұрғыдан дербес болуға тиіс. Олардың құқықтары, міндеттері мен жауапкершілігі заңнамалық актілерде нақты реттелуі керек» деп айтып кеткен Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев.

«Бюджеттік процестер» тақырыбындағы аудандар, маңызды қалалар, ауылдар, кенттер, ауыл округтерінің әкімдеріне, сондай-ақ олардың қызметкерлеріне арналған әдістемелік құралында айтылғандай жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту мәселелері бойынша кейбір заңнамалық актілерге енгізілген өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес, Қазақстан Республикасында бюджеттің төртінші деңгейін кезең-кезеңімен енгізумен байланысты бюджеттік процестер баяндалады [3].

«Бюджеттік жоспарлау және болжау» оқу құралын талдау бюджет, бюджетті қалыптастыру және орындау кезеңінде елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының ұлттық бағдарламасын негізге ала отырып, бюджет жүйесінің элементтері арасында орталықтан түсетін салық ішкі өнімін және мемлекет кірісін қайта бөлуді білдіретінін атап өтуге мүмкіндік береді [4].

З.А.Әбілдинаның «Қазақстан Республикасындағы «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесі» оқу құралында мемлекеттік жоспарлаудың мәні мен ерекшеліктері ашылған, мемлекеттік жоспарлаудың

әдіснамалық әдістемелік мәселелері баяндалған. Қазақстан Республикасында мемлекеттік жоспарлауды енгізу кезеңдері, мемлекеттік жоспарлауды ұйымдастыру мен жүзеге асыру тетіктері қарастырылған. Оқу құралы өзін-өзі тексеру сұрақтарымен және тестілермен толықтырылған [5].

С.Х. Бисенов және А.А. Урынғалиева жазған «Мемлекеттік бюджет» оқу құралы жоғары тұрған және төменгі бюджеттер арасындағы қалыптасқан бюджеттік рәсімдермен байланыс ретінде бюджетаралық қатынастарды айқындауды береді. Сондай-ақ, осы оқулықтағы курсты зерттеудің негізгі міндеті - мемлекеттік қаржы жүйесін жаңғырту, бюджеттік жоспарлау, бюджеттің кіріс және шығыс бөлігін басқару туралы білімді кеңейту. Бұл кітап қазақстандық ғалымдар, қаржыгерлер және экономистер әзірлеген мемлекеттік сектордағы барлық маңызды инновацияларды қамтиды және нәтижеге бағытталған бюджеттеуді, азаматтық бюджеттеуді және әлеуметтік дамуға арналған мемлекеттік бюджетті талдауды қамтиды [6].

М. Б. Қадыровтың «Қазақстан Республикасында бюджеттік жоспарлауды жетілдірудің өзекті мәселелері» атты мақаласында 5 институционалды реформаны іске асыру шеңберінде Қазақстан Республикасында бюджеттік саясатты іске асырудың заманауи тәсілдері туралы делінген. Бюджеттік процесті реформалауға, атап айтқанда, бюджеттік жоспарлау мәселесіне ерекше назар аударылды. Реформаның негізгі мәні-бюджет қаражатын игеру дәрежесін бағалауға, кейбір әлеуметтік маңызды нәтижелерге қол жеткізуді бағалауға баса назар аудару. Жүргізіліп жатқан реформа нәтижеге бағдарланған бюджеттеуді іске асырауға және мемлекеттік мекемелердің бюджеттік бағдарламаларын жаңа форматта қалыптастыруға маңызды орын беріледі [7].

З. К. Жаныбаевтың «бюджеттік жоспарлау және болжау әдіснамасын жаңғырту қажеттілігі туралы» мақаласы қызығушылық тудырады. Мақалада мемлекеттік инвестициялық саясаттың басымдықтарымен байланыстыра отырып, бюджеттік ресурстарды тиімді бөлуді арттыру жолдары қарастырылады. Ұсынылған шешімдер Бюджеттік шығындар мен макродеңгейдегі инвестициялық ағындарды тиімді жоспарлауға бағытталған [8].

И.М. Макаркин «Бюджеттік жоспарлау мемлекеттің бюджеттік қызметінің ерекше саласы ретінде» мақаласы қызығушылық тудырады. Мақалада экономикалық процестерді мемлекеттік реттеудің, нарық жағдайында әлеуметтік, саяси, өндірістік, экологиялық міндеттерді шешудің маңызды құралы бюджеттік механизм болып табылады. Мемлекеттің жалпы ішкі өнімі мен ұлттық кірісін бюджеттік қайта бөлу арқылы әлеуметтік өндірістің осындай құрылымын және нарықтық басқару механизміне сәйкес келетін ұлттық экономикалық пропорцияларды құруға қол жеткізуге тырысады. Бюджеттік тетік арқылы мемлекеттің әртүрлі макроэкономикалық процестердің дамуына әсер ете алады.

Бұл мақалада, сонымен қатар, бюджеттік жоспарлау бүкіл ұлттық экономикалық жоспарлау жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады және қаржылық жоспарлауда орталық болып табылады. Болашақ кезеңдерде мемлекеттік ектордың жұмыс істеуі бюджеттің тепе-теңдік деңгейіне және жоспарлау кезеңіндегі болжамдардың сенімділігіне байланысты деп айтылады.

Сонымен қатар, бюджеттік жоспарлау тақырыбы мен деңгейіне байланысты келесі болып бөлінеді: жинақтаушы, аумақтық және атаулы жоспарлау.

Бюджеттік жоспарлаудың маңызды міндеттерін бөліп көрсетейік:

- Орта және ұзақ мерзімді кезеңдерге экономиканы дамытудың маңызды қоғамдық пропорцияларын әзірлеу;
- Қолда бар қоғамдық ресурстар базасында әлеуметтік-экономикалық дамудың қажетті деңгейін бюджеттік қамтамасыз етудің тиімді жолдарын қалыптастыру;
- Әлеуметтік-экономикалық даму резервтерін іздеу және олардың бағыты;
- Қаржыландыру құралдарын анықтау;
- Бюджет қаражатын басқару жүйесінің әртүрлі бөлімшелері арасында тиімді бөлу. басқару жүйесін декоммунизациялау.

Бюджеттік жоспарлау процесінің нәтижесі бюджеттік саладағы ағымдағы немесе болжамды өзгерістерді ескере отырып, жоспарлы бюджетте бекітілген шешімдер мен көрсеткіштер жиынтығы болып табылады. Бұл процесс тиімді, өйткені бюджетті жоспарлау кезінде ғылыми негізделген принциптерді ескеру қажет. Осылайша, бюджеттік жоспарлау бюджеттік жүйенің тиісті жұмыс істеуін және ағымдағы экономикалық жағдайға сәйкес бюджеттік саясаттың тиімді жүзеге асырылуын қамтамасыз етеді.

Бюджеттік жоспарлау процесі белгілі бір жоспарлау әдістемесімен бірге жүруі керек. Сондықтан бюджеттік жоспарлау процесі үшін дұрыс жоспарлау әдістерін таңдау маңызды. Бұл мемлекетке қоғамның бюджеттік ағындарын оңтайландыруға мүмкіндік беретін құралдар. Бюджеттік жоспарлау: коэффициент әдістері, нормативтік әдістер, теңдестіру әдістері, Математикалық модельдеу әдістері, бюджеттеу және басқа әдістер [9].

Сонымен қатар, А.Г. Мұратованың "бюджеттік жоспарлау мен болжаудың рөлі мен мақсаты" мақаласында бюджет қаражатын бөлу, құру және пайдалану процестерді басқару, бюджеттік жоспарлау және болжау арқылы жүзеге асырылады делінген. Бюджеттік жоспарлау мен болжаудың рөлі мен маңызы қаржылық жоспарлауда – бюджет қаражатын құру, сондай-ақ әлеуметтік реформаларды әзурлеу, және одан әрі терендету, білім беру мен дансаулық сақтауды дамыту, өнеркәсіптік және инновациялық даму, ауыл шаруашылық секторын дамыту және мемлекеттің пайдалану мүмкіндіктерін айқындау сияқты оның негізгі мақсаттарын белгілеуге жататын бюджетте көрініс табады.

Бұл мақалада біз бюджеттік жоспарлаудың экономикалық мәнін, жалпы қаржы жүйесінің әртүрлі бөліктері арасындағы мемлекеттік декоммунизация

тауарларының құнын және Ұлттық кірісті шоғырлануды, барлық деңгейлерде бюджетті дайындау мен іске асыруды қарастыру процесі нақтыланады. Бюджеттік жоспарлаудың негізі болып елдің мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламасы табылады [10].

Келесі, Н.К.Кучукованың «салық-бюджеттік жоспарлау» оқу құралында нәтижеге бағдарланған стратегиялық және бюджеттік жоспарлаудың өзара байланысы, жоспарлау негіздері және мемлекет бюджетін әзірлеу кезеңдері туралы айтылады. Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық саясатының негізгі бағыттары, бюджеттік параметрлердің болжамы, республикалық және жергілікті бюджеттерді қалыптастыру тетіктері, мемлекет бюджетінің кірістері мен шығыстарын жоспарлау мен болжаудың әдістері мен модельдері, оның ішінде салықтық және салықтық емес түсімдерді жоспарлау ерекшеліктері және салықтық-бюджеттік жоспарлаудың халықаралық практикасы.

Сондай-ақ, макродеңгейдегі фискалдық жоспарлау елдің болашақ әлеуметтік-экономикалық және қаржылық әл-ауқатын, оның саяси стабильділігі мен экономикалық тәуелсіздігін анықтайды деп айтылады. Бұл ретте салықтық-бюджеттік жоспарлау елдің болашаққа арналған стратегиялық даму құжаттарына негізделеді және ұлттық және әлемдік экономиканың даму жағдайына байланысты болады [11].

Және Л.Г. Шобейдің «аймақты мемлекеттік қаржылық басқарудағы бюджеттік жоспарлаудың бағдарламалық-мақсатты әдісі» атты мақаласында Ресейдің аймақтары деңгейінде бюджеттік жоспарлаудың бағдарламалық-мақсатты әдісін енгізудің теориялық аспектілері мен практикалық тәжірибесі қарастырылған. Бұл мақалада нәтижеге бағытталған бюджеттеу жүйесінің түсінігі, принциптері, құралдары, оның мемлекеттік қаржылық басқарудағы орны ашылады. Бағдарламалық-нысаналы әдісті іске асырудың басты құралы ретінде мемлекеттік бағдарламаларға басты назар аударылады [12].

Ал Р.А. Кочкаровтың «бюджет кірістерін жоспарлау процесінің модельдері мен әдістері» мақаласында қазіргі заманғы ақпараттық технологиялардың көмегімен бюджеттік процесті басқару мәселесі және кірістерді жоспарлауды ақпараттық-аналитикалық қолдау әдістемесі қарастырылған.

Бұл мақалада экономикалық және әлеуметтік саясатты жүзеге асырудың тетіктерінің бірі Бюджеттік жүйе екендігі айтылған. Ол арқылы қаржы ресурстары жұмылдырылады, олар одан әрі қайта бөлінеді және қоғамның экономикалық және әлеуметтік мәселелерін шешу, мемлекеттік жүктелген функциялар мен міндеттердің орындалуын қамтамасыз ету үшін пайдаланылады.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының бюджет жүйесінің құрамына облыстық бюджеттер, түрлі деңгейдегі қалалардың бюджеттері және

аудандардың бюджеттері ұсынған республикалық және жергілікті бюджеттер кіретіні айтылады. Республикалық және жергілікті бюджеттер жиынтығы Мемлекеттік бюджетті құрайды [13].

А.А. Ющенко жазған «Қазақстан Республикасының қаржылық жоспарлау және бюджеттеу мәселелері» мақаласында табысты қаржылық жоспарлаудың негізі болжау құрайды, бұл кәсіпорынның қаржылық жағдайының қажетті нәтижелерін алуға және кәсіпорынның қаржылық жағдайын жақсартудың прогрессивті нұсқаларының бірін анықтауға, оның қаржылық көрсеткіштері мен параметрлерін әзірлеуге және пайдалануға мүмкіндік беретін болжам болып табылатындағы атап өтілген.

Кәсіпорындағы ақпаратты келесі өзгеріспен жалпылау және талдау және жағдайды дамытудың ықтимал әдістерінің факторларын ескере отырып, қаржылық болжаудың негізгі ерекшелігі болып табылады. Болжау әдістері жаңа динамикаға сәтті сәйкес келу үшін уақтылы өзгеруі керек [14].

О. Н. Горбунова мен Г. В. Петрованың «бюджеттік саясат, бюджеттік қауіпсіздік, мемлекеттердегі бюджеттік құқық» мақаласында бюджеттік саясаттың өзара әсері, бюджеттік қауіпсіздік және мемлекеттердің бюджеттік құқығы мәселелері қарастырылады. Ресей Федерациясының бюджеттік жүйесінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету Ресей Федерациясының өзара мүдделерінің негізгі саласы болып табылады. Ресей, Қазақстан және Беларусь бюджет заңнамасының нормалары мысалында Бюджеттік шығыстар мен кірістерді құрылымдық бағдарламалауды жоспарлаудың, болжаудың жаңа тенденциялары қарастырылды. Бюджеттерді құру мен орындаудың тиімділігін бақылауды күшейту мақсатында бюджеттік қатынастарда тікелей және кері байланыстар тұжырымдамасын қолданудың маңыздылығы ғылыми негізделген. БҰҰ бюджеттік қауіпсіздікті мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық дамуын қаржыландыруды қамтамасыз етудің басым әдісі ретінде жариялағаны көрсетілген. Жалпы, «бюджеттік жоспарлау» термині жоспарлау арқылы бюджеттерді дайындауды, қарауды, бекітуді және орындауды білдіреді. Басқарудың бірнеше деңгейлерінде бюджетті ресурстарының көлемін, құрылу түрлерін, көздеген мақсаттарға пайдалануларын анықтау арқылы көмек көрсететін қаржылай жоспарлауларының құрамдас бөлігі екені айтылған [15].

Әлемдік даму тәжірибесі мысалдағы бюджеттік жоспарлау жүйесі: АҚШ, Ұлыбритания, Швеция, Ресей Федерациясы және Жапония

Мемлекеттік бюджет қаражатын басқару бюджеттік және мемлекеттік саясаттың маңызды бөлігі болып табылады, осыған байланысты мемлекеттік бюджетті дәл болжау және жоспарлау елдің басты мақсатына қол жеткізуге жәрдемдеседі.

Бюджеттеу тәжірибесін жетілдіру мемлекеттік шығыстардың тиімділігін арттырудың маңызды құралы ретінде қарастырылуы керек.

Билік органдарында түпкілікті нәтижеге бағдарлану элементтері бар бюджеттеу ХХ ғасырда пайда болды, содан бері әлемнің көптеген елдерінде кеңінен танымал болды.

Нәтижеге бағытталған бюджеттеу тұжырымдамасы үнемі дамып отырады және халықаралық тәжірибе осы тұжырымдаманы қолданудың әртүрлі формалармен сипатталады.

Нәтижеге бағытталған элементтерді бюджеттік процеске біріктіру әр түрлі жағдайда болады:

1. Мемлекеттік сектордың терең реформалары шеңберінде (Австралия, Ұлыбритания, Жаңа Зеландия).

2. Басқару жүйелеріне негізделген қаржылық басқару жүйелерін модернизациялаудың жекелеген бағдарламалары шеңберінде (Дания, Ирландия, Канада, АҚШ, Жаңа Зеландия, Австралия, Нидерланды, Финляндия, Франция, Швеция); және

3. Қаржылық басқару жүйелерін жетілдіру жөніндегі бірлескен бастамалар шеңберінде (Германия, Норвегия, Швейцария).

Нәтижеге бағытталған бюджеттеудің алғашқы әдістері АҚШ, Жаңа Зеландия, Австралия, Нидерланды, Ұлыбритания және Швецияда қолданылды. Кейінірек Франция мен Германия нәтижеге бағытталған бюджеттік жоспарлау моделіне көшті.

1. АҚШ-тағы нәтижеге бағытталған бюджеттеу:

- АҚШ-та 1949 жылы Гувер комиссиясы мемлекеттік функцияларды орындауға, қызметті жүзеге асыруға және мемлекеттік ресурстар арқылы нәтижелерге қол жеткізуге федералды бюджет форматын ("performancebudget" деп аталды) ұсынды. «Өнімділік бюджеті» шығындарының түріне байланысты (жалақы, тауарларды сатып алу, үй-жайларды жалға алу және т.б.) шығындар құрылымын көрсетпеуі керек. Бағдарламаны іске асырудан немесе белгілі бір мемлекеттік функцияны орындаудан күтілетін нәтиже ретінде көрсетпеуі тиіс еді.

- 1950 жылы бюджет және бюджеттік есеп беру процедуралары туралы Заң қабылданды, ол бюджеттік ұсынысты Конгреске ұсынылған комитетке сәйкес келетін нысанда ұсынуды талап етті, бірақ, «орындау бюджеті» термині жаңа заңда қолданылмады. Бюджеттік ұсыныстарды ұсынудың жаңа талабы қаржыландыру үшін ұсынылған сомалар туралы барлық мәліметтер бағдарлама аясында ұсынылуы керек және қызмет түрінің кіші бағдарламасы болуы керек.

Осылайша, федералды бюджетті ұсынудың жаңа форматы департаменттерден алынған және бағдарламалар мен іс-шараларға негізделген

шығындарды қаржыландыруға негіздемесін бекітудің бірінші кезеңінен өткен серияға айналды [16].

АҚШ-тағы министрліктер деңгейіндегі жоспарлы құжаттар жүйесіне мыналар кіреді:

1. Министрліктің стратегиялық жоспары:

1.1 стратегиялық мақсатты тұжырымдау министрлік;

1.2 қызметтің негізгі мақсаттары мен міндеттерін ұзақ мерзімді перспективаға қою;

2. Бір жылға арналған жұмыс жоспары және оның орындалуы туралы есеп.

Америка Құрама Штаттарында рейтингтер мен бағалау механизмі бар, ол арқылы мемлекеттік бағдарламалар жүйелі түрде бағаланады. Бағалау әр түрлі салмақтағы төрт бөліктен тұрады:.

- Бағдарламаның мақсаттары мен құрылымы-20%;

- Стратегиялық жоспарлау-10%;

- Менеджмент-20%;

- бағдарлама нәтижелері және есептілік-50%; - бағдарлама нәтижелері және есептілік-50%; сондай-ақ

Бағалау министрлік толтырған сауалнама негізінде анықталады. Бағдарлама үшін мынадай рейтингтер ескеріледі: " тиімді"; " орташа тиімді"; " тиімсіз"; "нәтижелер туралы деректер жоқ". Сонымен қатар, АҚШ-та мемлекеттік секторда қаржылық менеджмент тәжірибесі бар екенін, қаржылық менеджменттің рәсімдері мен стандарттары нормативті түрде реттелгенін атап өткен жөн. Мысалы, АҚШ – та мерзімді негізде арнайы жоба-Government Performance Project (GPP) шеңберінде мемлекеттік басқару сапасын бағалау жүргізіледі. GPP жобасының мақсаты-атқарушы биліктің сапасын арттыру мәселесіне назар аудару және үздік тәжірибе критерийлерін әзірлеу, ұйымдық инновациялар туралы ақпарат алмасу үшін деректер банкі құру және билік органдарының қоғамға есеп беруін күшейту.

Бұл жоба Штаттардың, округтердің, қалалардың және кейбір федералды министрліктердің басқару қызметін бағалайды. Тәсілдің әмбебаптығы әртүрлі Штаттардағы мемлекеттік басқару сапасын негізгі басқару процестерін іске асыру сапасы бойынша салыстыруға мүмкіндік береді, мысалы:

- қаржылық менеджмент;

- персоналды басқару;

- ақпараттық технологияларды басқару;

- Күрделі шығыстарды басқару;

- нәтижеге бағытталған басқару [17].

Ұлыбритания мемлекеттік қаржыны орталықтандырудың әлемдегі ең жоғары деңгейлерінің бірі болып табылады. Аумақтардан жиналған салықтардың үштен екісінен астамы орталықта жинақталады және мақсатты гранттар және субсидиялар бөлу арқылы жергілікті өзін-өзі басқару мекемелері арасында қайта бөлінеді. Бұл Ұлыбритания Үкіметіне бірыңғай саясат жүргізуге мүмкіндік береді, өйткені гранттар мен субсидиялар белгілі бір талаптар орындалған жағдайда ғана бөлінеді. 1998 жылы Ұлыбританияда мемлекеттік шығыстарға

кешенді талдау жүргізілді, оның барысында бюджеттік ресурстарды шығыстар баптары арасында бөлу егжей-тегжейлі қарастырылды.

Әрбір министрлік Стратегиялық жоспар бес жылға және бір жылға арналған жұмыс жоспарын әзірлейді. Стратегиялық жоспар белгілі бір нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған басымдықтар мен мақсаттар тізімін қамтиды. Биылғы жұмыс жоспарының мақсаты-министрліктің стратегиялық жоспарда көрсетілген мақсаттарын қаржы жылы ішінде қол жеткізуге болатын мақсаттармен байланыстыру. Бір жылға арналған зерттеу мақсаттары болжамды түпкілікті нәтижелер тізімімен толықтырылады. Жылдық жұмыс жоспары әрбір нақты мақсатқа жету үшін қанша жұмсалатыны туралы ақпаратты қамтиды [18].

Ұлыбританияда жұмыс істейтін ұлттық, аймақтық және муниципалдық деңгейдегі даму басымдықтарын байланыстыру жүйесі өте қызықты. Жоспарлаудың жоғарғы көкжиегі аумақты дамытудың бес жылдық стратегиялық жоспарымен ұсынылған. Жоспар-кестенің және қаржы жоспарының нысаналы бағдарлары Стратегиялық жоспарда көрсетілген ұзақ мерзімді мақсаттарды нақтылайды. Бірінші қаржы жылы барынша егжей-тегжейлі. Келесі екі жыл үлкейтілген түрде ұсынылған. Мұндай жүйе нәтижеге бағытталған аймақтық қаржылық басқару моделінің әлеуетін барынша пайдалануға мүмкіндік береді.

Ұлыбританияда Үкімет пен Ұлттық аудит басқармасы нәтижелер туралы ақпараттық жүйені құру бойынша ұсыныстар әзірледі. Осы ұсыныстарға сәйкес министрліктер тиімділік көрсеткіштерінің өзіндік жүйелерін әзірлеуде. Индикаторлар үшін келесі талаптар анықталған: - Индикаторлар белгілі бір мақсат пен міндетке қатысты болуы керек: - әрбір индикатор белгілі бір мақсат пен міндетке қатысты болуы керек.

- Әрбір көрсеткіш нақты мақсаттар мен міндеттермен байланысты болуы тиіс.
- Индикаторлар қаржыландыру көлеміне байланысты шамадан тыс шығындар немесе қызмет сапасының төмендеуі сияқты жалған ынталандырулар тудырмауы керек; - индикаторлар қызмет сапасына әсер ету құралы ретінде пайдаланылмауы керек; және
- индекспен өлшенетін әрекеттер немесе шарттар министрліктің бақылауында болуы немесе Министрліктің шешімдері мен әрекеттерінің қатты әсер етуі тиіс; және
- Индекспен бірге нақты анықтама болуы керек-түсінікті және түсініксіз түсіндірулерге жол бермейді.

ӨБК және ЖҚЕ министрліктер деңгейінде мақсаттарды айқындайды және үкімет әзірлеген әдіснамалық ұсынымдарға сәйкес Агенттіктің жұмыс істеуі үшін нақты міндеттердің тізімін жасайды [19].

Ресей Федерациясындағы (РФ) мемлекеттік деңгейдегі жоспарлау 1990 жылдардың ортасында бастап жүзеге асырылуда. Осылайша, сол жылы "ресейлік мақсатты бағдарлама" іске қосылды, бірақ бюджеттік жоспарлаудың көп бөлігі қаржыландырудың болжамды деңгейінде қалды. Нәтижелерге негізделген бюджеттеу 2004 жылы басталды. Ресей Федерациясындағы 2004-2006 жылдарға арналған бюджеттік процесті реформалау тұжырымдамасы Ресей Федерациясы Үкіметінің 2004 жылғы 24 мамырдағы № 249 "бюджет

шығыстарының тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы" қаулысымен әзірленді және бекітілді [20].

Ресей Федерациясындағы қаржылық жоспарлау (бюджет) үш жылға дайындалуда. Нормативтік-құқықтық актілер - Ресей Федерациясы Үкіметінің 2005 жылғы 29 сәуірдегі №118 Ресей Федерациясының ұзақ мерзімді қаржылық жоспарын және келесі қаржы жылына арналған федералды бюджет туралы Ережелерді бекіту туралы Қаулысы [21].

Мәскеу қаласының бюджеттік тәжірибесіндегі перспективалық жоспарлау элементтері 2001 жылы Мәскеу қаласының 11.07.2001 жылғы №34 «Мәскеу қаласындағы Мемлекеттік мақсатты бағдарламалар туралы» Заңы қабылданған кезде пайда болды. Бұл элементтер тиісті инвестициялық бағдарламаларда ескерілуі мүмкін, олардың кейбіреулері қалада жүзеге асырылатын инвестициялық жобалар мен бағдарламалар болып табылады. Қалада жүзеге асырылатын барлық бағдарламалар тиісті инвестициялық бағдарламаға кірмейтінін және кейбір бағдарламаларға басқа ережелерге сәйкес рұқсат етілгенін бірден атап өткен жөн.

Бағдарлама келесі жылы Мәскеу Үкіметінің заңнамасымен декоммунизацияланған, бұл қаражатты бағдарламалар арасында және оларды іске асыру кезінде қайта бөлуге мүмкіндік береді.

Нәтижеге бағытталған бюджеттеу федералды деңгейде және көптеген аймақтарда қолданылатындықтан, бұл құрал Мәскеудің бюджеттік тәжірибесінде қолданылмайды. Алайда, егер негізгі іс-шаралардың қорытынды есептер мен есеп беру құжаттары ретіндегі рөлі туралы айтатын болсақ, ұқсастықты Мәскеу Үкіметінің өткен жылдың қала құрылысы нәтижелері мен келесі жылға жоспарлау туралы жыл сайынғы қаулысынан көруге болады.

Нәтижелер мен негізгі іс-шаралар туралы есеп беруден басқа, Мәскеу Үкіметі 2008 жылдың қазан айында бағдарламаны жүзеге асырудың бірқатар мақсаттарын анықтайды. Бағдарлама іске асырудың тиімділігін анықтайтын көрсеткіштердің сандық мәндерін анықтайды, белгіленген мақсаттарды іске асыру жөніндегі іс-шараларды тізімдейді (жауапты құрылымдар мен мерзімдер көрсетіледі), ал іс жүзінде бағдарлама барлық қалалар мен аудандарды қамтитын бағдарламаға арналған нұсқаулар жиынтығы болып табылады.

Барлық дереккөздерде нәтижеге бағдарланған бюджеттеуді енгізу нәтижеге бағдарланған бюджеттеудің жекелеген элементтерін енгізу жолымен жүргізілгені атап өтіледі.

Мемлекеттік және муниципалдық қажеттіліктер үшін тауарларды (жұмыстарды, қызметтерді) сатып алудың жаңа процедуралары бюджет қаражатын жұмсаудың тиімділігі мен ашықтығын арттыруға ықпал етті. Дегенмен, күн тәртібінде қоғамдық қаржыны басқарудың бірқатар маңызды мәселелерін шешу қалады.

Бюджет процесінің саяси және "технологиялық" аспектілерін нақты бөлуге мүмкіндік бермейтін бюджет жобаларын жасау мен қараудың ұзаққа созылған және ауыр рәсімдері қалыптасты. Бюджет қаражатының бас басқарушыларының

дербестігі жеткіліксіз, яғни олар бюджетті қалыптастыруға және орындауға жауапты, бұл бюджет шығыстарының тиімділігі мен нәтижелілігін төмендетеді.

Қаржылық менеджмент бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі және қаржылық менеджменттің сапасына әсер етеді, оның нәтижелері бюджеттер қалыптастыруда іс жүзінде қолданылмайды. Федералды бюджеттің мақты орындалуы қамтамасыз етілмеген. Шығыстардың едәуір бөлігі жылдың екінші жартысында шоғырлаған және мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қажеттіліктеріне сәйкес келетін тауарларды (жұмыстарды, көрсетілген қызметтерді) сатып алу жөніндегі конкурстық рәсімдер атқарушы жән бюджеттік шығыстардың тиімділігі үшін жауапкершілігін күшейту және мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының көрсетілетін қызметтерінің сапасын арттыру бюджет қаражатын пайдаланудың ашықтығы мен тиімділігін арттыру үшін ынталандыруды талап етеді, сондай-ақ дәл баптау бойынша іс-шараларды тоқтата тұру қабылдауды сүйемелдеу керек. Бұл бюджет қаражатын дұрыс пайдалануды, заңнама талаптарын сақтауды және мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүлкінің жай-күйі мен пайдалануын бақылаудан бас тартуы білдірмейді. Керісінше, бақылаудың бұл түрі тек қаржылық бұзушыларды анықтауға ғана емес, алдын алуға және белгілі бір басқару шешімдерін қабылдауға негіз құруға бағытталған тиімдірек болуы керек [22].

Іс жүзінде Ресей Федерациясында нәтижелерге негізделген бюджеттеуді жүзеге асырудың қажеттілігі мен орындылығы, әдетте, бірнеше нақты жағдайлардың болғанымен түсіндіріледі:

- бюджет шығыстарының тиімділігін арттырудың дәстүрлі әдістерін (атап айтқанда, ашық конкурстар, қаржы тәртібін, қаржы технологияларын нығайту), бюджеттік теңгерімсіздіктерді және сапалы бюджеттік қызметтердің жеткіліксіздігін айтарлықтай сарқу проблемасы;
- бюджеттік қызметтер көрсетудің қол жеткізілген деңгейі бөлігінде бұрынғы позицияларды бір мезгілде ұстап қалу кезінде шығыстарды қысқарту бойынша түбегейлі шаралар қажет болатын бюджеттік дағдарыс жағдайы;
- бюджет басқарудың маңызды құралы болуды тоқтататын жағдай, шығындар баптары өз өмірлерін бастағанда, бірақ саяси ерік-жігер мен жағдайды өзгертуге, бюджет саласында тәртіп орнатуға және бюджеттік шығындардың мақсаттары мен себептерін нақтылауға деген ұмтылыс бар;
- Ресей Федерациясында болып жатқан реформалар "негізгі ағымында" болуға деген саяси амбицияның болуы немесе федералды қордан қаражат алуға ұмтылу аймақтық және муниципалды қаржыны реформалау немесе бюджеттік процесті реформалауды жүзеге асыру мақсаттарына бөлінген халықаралық демеушілік ұйымдардың қаражаты;

Сонымен қатар, бұл реформаны жүзеге асыруда өзара өзгерістер қаупі бар, өйткені кейбір департаменттерді нәтижеге бағытталған бюджеттеу жүйесіне сәйкес қайта құру өте қиын. Мысалы, мемлекеттік департаменттің қызметінде айтарлықтай нәтижелерді елестету қиын. Ол үшін көп жағдайда қол жетімді қаржыландыруды қолдау қажет болады. Федералды агенттіктер шешуі керек және

нақты нәтиже бермеуі мүмкін міндеттер бар. Сондықтан, оларды қаржыландыру қазіргі түрінде сақтауы керек [23].

Осы себепті Ұлыбританияда, АҚШ-та, және Швецияда мемлекеттік сектордың халықаралық аудит стандарттары мемлекеттік сектордағы қаржылық басқару саласындағы жетістіктермен бірге қолданатынын атап өткен жөн. Лима декларациясы және Интосаи халықаралық стандарттары (жоғары реттеуші органдарының халықаралық ұйымы) ұлттық қадағалауға көшу үшін заңнаманы әзірлеу кезінде бірінші кезектегі маңызға ие.

Ұсынымдарға сәйкес қаржылық бақылаудың (ұлттық аудиттің) негізі үш негізгі қағидқа негізделуі тиіс:

-Әкімшілік бөліністің бақылаудағы объектілерінің бақылаудағы ұйымдардан тәуелсіздігі;

-дәлдік пен заңдылық дәрежесін, сондай-ақ қаражатты пайдалану тиімділігін бақылау; сондай-ақ қаражатты пайдалану тиімділігін бақылау,

-аудит нәтижелері жұртшылыққа және заң шығарушы органдарға ұсынылатын қызметтің ашықтағы.

Халықаралық аудит стандарттары мемлекеттік секторға қолданылғанымен, мемлекеттік қаржылық бақылау органының тәуелсіздігі қте маңызды.

Ұлыбританияда ұлттық аудиторлық қызмет 1983 жылы мемлекеттік органдардың шоттарын тексеру және бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін бағалау үшін құрылды.

Кәсіби аудиторлар – бұл лауазымды атқаратын 180 қызметкер.

Мемлекеттік инспекциялар келесі түрлерге бөлінеді:

1) Қаржылық аудит;

2) өнімділік аудит.

Ұлттық аудит қызметі жүргізетін қаржылық аудиттің негізгі мақсаты мемлекеттік органның қаржылық есептілігінің сапасы туралы тәуелсіз пікір қалыптастыру болып табылады. Қаржылық аудит жүргізу кезінде ұлттық аудит қызметі ішкі бақылауды жетілдіру және қаржылық менеджментті ұйымдастыру жөнінде ұсыныстар дайындайды. Халықаралық стандарттарға сәйкес, қаржылық аудитті жүргізу кезінде жоспарлау процесіне ерекше назар аударылады, ол тексерілетін органның қызметін, сондай-ақ тексерілетін ұйымның ішкі және сыртқы факторлары мен тәуекелдерін мұқият зерттеуді қамтиды. Сондай-ақ аудит жүргізу барысында тексерілетін ұйымның ішкі қаржылық бақылау қызметінің қызметіне тексеру жүргізілуі мүмкін, оның нәтижелері бойынша Ұлттық аудит қызметі қызметті жетілдіру жөнінде өз ұсыныстарын шығарады.

Сондай-ақ, ұлттық аудит қызметі бюджет қаражатын жұмсаудың тиімділігі мен тиімділігін тексеруді қамтиды. Тиімділік аудитіне негізінен мемлекеттік бағдарламалар кіреді. Іріктеу критерийлері ретінде бағдарламаның қоғам үшін маңызы, оған азаматтардың қызығушылығы, оны өткізуге жұмсалатын шығындар ескеріледі. Тиімділік аудитін жүргізу процедурасы, егер оны жүзеге асыру барысында қиындықтар немесе жоспарланбаған қиындықтар туындаса, белгілі бір бағдарламаға көмектесуге арналған. Осылайша, ұлттық аудит қызметі бұл

жағдайда туындаған қиындықтардың себептерін анықтауға және белгілі бір бағдарламаның жұмысын жақсартуға болатын ұсыныстар жасауға бағытталған. Тиімділік аудитін жүргізу әдістемесі объектіге байланысты (әдетте әдістеме есептің өзінде көрсетіледі).

Швецияда қаржылық бақылаудың жоғарғы органы Ұлттық аудит қызметі болып табылады. Штат шамамен 300 адамды құрайды. Жоғарыда айтылғандарға ұқсас Швецияда аудиттің екі түрі бар: қаржылық және тиімділік аудиті.

Қаржы аудиті департаменті жыл сайынғы қаржылық есептілікті мұқият тексереді:

- Швеция бюджетінің орындалуы бойынша;
- мемлекеттік билік органдары мен агенттіктер (Мемлекеттік зейнетақы қорларын қоспағанда);
- кемелер;
- Үкімет аппараты және Парламент құрылымындағы барлық агенттіктер;
- әлеуметтік сақтандыру қоры;

Жыл сайынғы қаржылық аудит жалпы ұлттық стандарттарға сәйкес жүргізіледі. Қаржылық аудиттің мақсаты бухгалтерлік есептің сенімділік дәрежесін, сондай-ақ шоттар бойынша операцияларды көрсетудің дұрыстығын және билік органдарының өз міндеттемелерін орындауын бағалау болып табылады.

Мемлекеттік мекемелер мен бағдарламалардың тиімділігіне аудиттер мен бағалау Швецияда 1967 жылдан бері жүргізіліп келеді.

Тиімділік аудитінің түпкі мақсаты мемлекеттік бағдарламалардың іске асырылуын бағалау және олардың қызметінің әлеуметтік әсерін бағалау арқылы мемлекеттік мекемелердің қызметін жақсарту болып табылады. Швецияда халықаралық аудит стандарттарын қолдану тәжірибесі:

- басшылармен және жауапты тұлғалармен ақпарат алмасуды жақсартты;
- басшылардың жазбаша өтініштерін енгізді;
- аудиторлық есепті жасағанға дейін басшыларды тексеру қорытындыларымен таныстырды;
- қаржылық есептілік жүйесіндегі әлсіз тұстарды анықтады;
- заңдарда қайшылықты тапты.

Қаржылық және тиімділік аудитінің нәтижелері егжей-тегжейлі есепте көрсетілуі керек. Бұл есептер әрқашан ақпарат көзі және мемлекеттік бюджет қаражатын пайдалану нәтижелері ретінде жұртшылықтың қызығушылығын тудырады [24].

Қазақстан үшін мемлекеттік аудитті енгізу мен практикада қолданудың әлемдік тәжірибесін зерделей отырып бірінші кезекте мыналар қажет:

- ҚР Бюджет кодексіне және басқаруға қатысты басқа да нормативтік құқықтық актілерге тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізу;
- мемлекеттік аудитті енгізу кезінде деңгейлер бойынша (кезең-кезеңмен) енгізудің халықаралық тәжірибесін ескеру қажет;
- кәсіби аудиторларды дайындау және оқыту;

- қоғамдық секторда халықаралық аудит стандарттарын практикада қолданатын басқа елдердің жоғары қаржылық бақылау органдарымен тәжірибемен үнемі алмасып отыру.

Жапониядағы жалпы мемлекеттік болжау және жоспарлау жүйесі әлеуметтік-экономикалық болжамдарды, жоспарлар мен ғылыми-техникалық бағдарламаларды құрастыруға және оларды нарықтық экономиканы үкіметтік реттеу құралы ретінде пайдалануға негізделген.

Болжам көрсеткіштері жоспар-бағдарламаларды құру үшін қолданылады. Бағдарлама жоспарлары белгілі бір процестерді дамытудың мүмкін нұсқалары туралы түсінік береді, ықтимал проблемалар шеңберін көрсетеді, көбінесе бағдарламалар шеңберінде осы мәселелерді шешудің мүмкін жолдары ұсынылады. Болжамдар үшін бастапқы ақпарат ретінде статистикалық ақпарат пайдаланылады. Тұтастай алғанда ел экономикасының даму болжамы салалар бойынша болжамдар негізінде жасалады. Жекелеген салалардағы болжамдарды зерделей отырып, мемлекет ынталандыру саясатын жүргізу туралы шешім қабылдай алады: салықтар бойынша жеңілдіктер беру, бюджеттен субсидия бөлу, мемлекеттік тапсырысты орналастыру, жеңіл несиелендірудің әртүрлі схемаларын ұсыну және т.б. бұл шаралар сенімді болжамдар жағдайында ғана оң әсер етеді. Ресейде де нарықтық тетіктерді реттеу үшін әр түрлі тұтқаларды қолдану мүмкіндігі бар, бірақ тәжірибе көрсеткендей, бюджет қаражатын мақсатсыз пайдалануға жол беру нәтижесінде көбінесе оң нәтиже бермейді. Сенімді болжамдар, әлеуметтік-экономикалық даму негізінде ел экономикасына әсер ететін кез келген шешімдерді қабылдау мемлекеттік басқарудың тиімділігін едәуір арттыра алады [25].

Жапонияда болжамдар міндетті түрде БАҚ - та жарияланады. Әр адам болжамның нәтижесін біледі және өзгеріс енгізуге деген ұмтылысын білдіре алады. Болжамдарды әзірлеуге жауапты агенттік берілген қарсылықтарды қарастырады және қажет болған жағдайда болжамдарға түзетілер енгізеді.

Болжамдар экономиканың мемлекеттік және жеке секторында қолданылады. Көптеген компаниялар өз қызметін жоспарлау кезінде ұсынылған болжамдардың көрсеткіштеріне негізделеді. Жапонияда, сондай-ақ Ұлыбританияда жоспарлау және болжау саласындағы мемлекеттік қызметті реттейтін арнайы заңдар жоқ. Жапонияда, АҚШ-тағы сияқты, болжау және жоспарлау үшін жеке компаниялар тартылады. Әдетте, бұл компаниялар сақтандыру және инвестициялық компанияларда, банктерде, өнеркәсіптік компанияларда қалыптасады [26].

Осылайша, Жапонияның тәжірибесін Ресей Федерациясындағы болжау және жоспарлау жүйесін реформалау процесінде тұтастай алғанда мемлекет деңгейінде де, жекелеген аймақтар деңгейінде де тиімді пайдалануға болады. Мұндай маңызды аспектілерге назар аудару керек:

- жоспарлау және болжау қызметін біртіндеп дамыту;
- мемлекеттік органдар мен жеке компаниялар әзірлеген барлық болжамдардың практикалық қолданылуы бар;

- болжамдар нарықтық экономиканы мемлекеттік реттеудің нақты жұмыс істейтін құралы болып табылады, өйткені олардың негізінде экономикаға әсер етудің белгілі бір тетіктерін пайдалану туралы шешімдер қабылданады;
- мемлекеттік және жеке деңгейде әртүрлі болжамдар жасау үшін жеке компанияларды тарту;
- Статистикалық қызметті ұйымдастыру және заңды реттеу [27];

Кесте 1 - ҚР Бюджет жүйесіндегі әлемнің жетекші елдерінің бюджеттік жүйелерімен салыстырмалы талдау

Көрсеткіш	РФ	АҚШ	Япония	ҚР
1	2	3	4	5
Бюджеттік құрылғы	Үш деңгейлі (федералды, аймақтық және жергілікті бюджеттер)	Үш деңгейлі (федералдық бюджет, 50 штаттық бюджет, 12,7 мың әкімшілік, шаруашылық-кәсіпкерлік және басқа да жергілікті бөлімшелердің бюджеттері)	Екі деңгейлі (федералды бюджет, жергілікті бюджеттер - 3045 қала, қала және аудан бюджеттері)	Төрт деңгей (республикалық бюджет; облыстық бюджет, Республикалық маңызы бар қала және астана бюджеті; аудандық бюджет (облыстық маңызы бар қала), ауылдық округ және аудандық маңызы бар қала)
Қаржы жылы	1.01 бастап. 31.12 дейін	1.09 бастап 31.09 дейін	01.04 бастап, 31.03 дейін	1.01 бастап. 31.12 дейін
Жоғары тұрған бюджетке төмен бюджеттің ережесі	Бюджеттер дербес және бір біріне енгізілмейді	Штаттар мен жергілікті органдардың бюджеттері дербес; әкімшілік басқару органдары құрайды, бекітеді және орындайды	Бюджеттер тәуелсіз, бірақ олардың федералды бюджетке тәуелділігі басқа елдерге қарағанда жоғары	Бюджеттік субвенция-бұл республикалық бюджетте немесе өңірлік бюджетте бекітілген сома шегінде жоғары тұрған бюджеттен төмен тұрған бюджетке аудару
Ескертпе - авторен [28, 29,30] дереккөз негізінде құрастырылған				

Осы кестеге сәйкес белгілі бір қорытынды жасауға болмайды. Ресейде аймақтық бюджеттердің (АҚШ-пен салыстырғанда) және жергілікті (АҚШ пен Жапониямен салыстырғанда) ең көп саны бар екені анық. Мүмкін, бұл Ресей Федерациясының бюджеттік жүйесінің минусы, өйткені бұл басқару аппараттарының шығындарын арттырады және бюджетаралық қатынастарды қиындатады.

Кесте 2 - Бюджетаралық қатынастар жүйесін салыстырмалы талдау

Ұлыбритания	Швеция	ҚР
1	2	3

Кесте 2-нің жалғасы

1	2	3
- Унитарлық мемлекет -екі деңгейлі бюджеттік жүйе; - бюджеттердің екі деңгейі – мемлекеттік бюджет және жергілікті бюджеттер. - 31 мыңға жуық жергілікті бюджет.	Унитарлық мемлекет; - Бюджеттік жүйе орталық бюджетпен және жергілікті бюджеттердің екі түрімен — ландстинг бюджеттерімен — 21 және коммуналардың бюджеттерімен — 289 ұсынылған. Ландстингтің коммуналарға қатысты иерархиялық өкілеттіктері жоқ. -жалпы кірістің шамамен 20%.	Унитарлық мемлекеттік мемлекеттік басқару жүйесі; бюджетаралық теңестіру облыс, аудан, ауыл; - 3 мыңға жуық жергілікті бюджет
- Жергілікті салықтар-салықтар мен алымдар, сондай-ақ орталық үкімет алатын субсидиялар арқылы; және -Жергілікті бюджеттер білім беру қажеттіліктеріне, жергілікті жолдарды салуға және жергілікті өзін-өзі басқаруға жұмсалады; - жергілікті салықтарға мүлік салығы мен муниципалдық салық кіреді. - Жергілікті салықтарды, мүлік салығын және муниципалдық салықты қамтиды;. - Бюджетаралық трансферттер жүйесі ерекше. Трансферттер бөлек жүреді, бірақ гранттар берудің негізгі принциптері ұқсас; -жергілікті бюджет шығындары 50%.	реттеуші салықтар жоқ; -Жергілікті деңгейде жеке табыс салығы (табыс салығы) алынады; -Ландстингтердің негізгі шығын бабы-Денсаулық сақтау; -Коммуналардың негізгі шығындары-орта білім беру, балабақшалар, әлеуметтік қызметтер (мүгедектер мен қарттарға көмек), коммуналдық тұрғын үй құрылысы.	-жергілікті кірістер салықтар мен алымдар, трансферттер Орталықтан, (рұқсат етіледі қарыз алу); - бюджеттің әрбір деңгейіне салықтарды бекіту; - жергілікті салықтардың, алымдардың 30-ға жуық түрі; - Бюджеттік кодексте міндетті өтемақы іс жүзінде орындалмайды - трансферттер қатаң вертикальмен ерекшеленеді; - табыстың 50% - дан астамы РБ-дан трансферттер; -жергілікті бюджет шығындары 40% ГБ.
- кәсіпкерлерге салынатын салықтан түсетін жалпы ұлттық табыс; - жергілікті билікке мемлекеттік өтеусіз аударымдар; - әлеуметтік мәселелерді шешу; - пост бюджеттік болжау (бюджет экономикаға қалай әсер етеді). - алдағы жылға болжам жасау (салық бойынша өткен жылғы кірістер негізінде);	-Коммуналар мен ландстингтерді теңестіруге арналған Трансферт салық базасы бойынша бағаланған салық әлеуеті негізінде есептеледі, ол ландстингтер мен коммуналар үшін бөлек есептеледі және екі бөліктен тұрады: біріншісі тең жан басына шаққанда бөлінеді, екіншісі халықтың жас құрылымына байланысты бөлінеді. Жергілікті бюджеттердің жалпы	-өңірлердің кірістері мен шығыстарын негізгі трансферттік теңестіру; -формулалық есептеу; -салық әлеуеті ескеріледі; -Мемлекеттік қызметтерді тұтынушылардың саны; -климаттық, экологиялық жағдайлар;

Кесте 2-нің жалғасы

1	2	3
- талап етілетін кірістерді салықтарға аудару.	кірістеріндегі трансферттердің үлесі шамамен 20% құрайды; -	-бюджеттік қамтамасыз етуді ынталандырусыз теңестіру.
-бюджеттік жүйенің деңгейлері бойынша шығыс міндеттемелерін саралау; -Жергілікті шығындардың жартысы орталық үкіметтің трансферттері есебінен қаржыландырылады;	-Швецияның бюджеттік салық жүйесінің ерекшелігі-оның әлеуметтік бағыты. Бюджеттің барлық шығындарының 60% - ы денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, білім беру және мәдениетке жұмсалады.	-нысаналы трансферттер; -салықты алып тастағаны үшін өтемақы; -Жаңа өкілеттіктері үшін өтемақы; -өңірлерде объектілер салуға.
Ескертпе - автормен [31,32,33,34] дереккөз негізінде құрастырылған		

2-кестеде көрсетілгендей, шетелдік тәжірибені салыстырмалы талдау барлық мемлекеттер үшін ортақ, өңірлердің қаржылық қамтамасыз ету деңгейлерін теңестіру міндетін жалпылауға мүмкіндік береді, мұнда бұл міндет бюджетаралық теңестіру саласындағы басымдықтардың бірі ретінде қойылады және оны шешу үшін әртүрлі тетіктер қабылданады.

Осы елдердің субсидиялау аумақтарын ынталандырудың оң мысалдары бюджетаралық қатынастарды реформалау бойынша жалғасып жатқан күш-жігер аясында Қазақстан үшін қызықты әрі пайдалы болуы мүмкін. Қазақстанда бюджетаралық қатынастарды дамытудағы маңызды міндет бюджет қаражатын жоғары тиімді басқару кезінде Қазақстан Республикасының субъектілерін ынталандыру және ынталандыру жүйесін әзірлеу болып табылады.

Талдау және зерттеу нәтижелері

Қазақстан Республикасында бюджетті жоспарлаудың негізгі бағыттары.

Қазақстан Республикасының Бюджеттік кодекстің үшінші бөлімінде, бюджетті жоспарлаудың негізгі бағыттары анықталған. Олар төменде көрсетілген:

1. Экономикалық дамудың ұзақ мерзімді болжамдарының негізінде Қазақстан Республикасының Ұлттық банкімен бірлесіп оларды мемлекет және мемлекет кепілдік берген қарыз алушылар алдағы 10 жылға бекітеді, деп хабарлайды агенттік;

2. Қазақстан Республикасы Президентінің жыл сайынғы сөз сөйлеуі, Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуы бойынша бюджеттің ағымдағы атқарылуын бағалау, қарыз алу стратегиясын бағалау, ақша-кредит саясатының макроэкономикалық көрсеткіштері және мемлекеттік инвестициялық бағдарлама негізінде әзірленген алдағы қаржы жылына арналған салық-бюджет саясатының негізгі бағыттары Қазақстан Республикасының Үкіметіне ұсынылсын.

3. Салық-бюджет саясатының негізгі бағыттарына сәйкес Қазақстан Республикасының Үкіметі функционалдық топтар бойынша мемлекеттік бюджет қаражатын жұмсау лимиттерін айқындайды.

4. Осы кезеңде жүргізілетін процестер:

- функционалдық топтар бойынша мемлекеттік бағдарламалардың тізбесі;
- мемлекеттік бағдарламаларды республикалық және жергілікті бюджеттер арасында бөлу.

5. Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі функционалдық топтар бойынша лимиттер шегінде мемлекеттік бюджет қаражатын жұмсау лимиттерін мемлекеттік мекемелер-мемлекеттік және жергілікті бағдарламалар әкімшілеріне жеткізеді.

6. Мемлекеттік мекемелер-функционалдық топтар бойынша жеткізілген лимиттер шегінде республикалық бағдарламалардың әкімшілері:

- республикалық бюджеттен қаржыландырылатын республикалық бағдарламалар бойынша бюджеттік өтінімдерді әзірлейді және оларды ҚР Қаржы министрлігіне ұсынады;

- заңнамада белгіленген тәртіппен жергілікті бюджеттерден қаржыландырылатын республикалық бағдарламалар бойынша облыстар бойынша лимиттерді бөледі; - жергілікті бюджеттерден қаржыландырылатын республикалық бағдарламалар бойынша бюджеттік өтінімдерді жергілікті атқарушы органдармен келіседі;

- жергілікті бюджеттерден қаржыландырылатын республикалық бағдарламалар бойынша бюджеттік өтінімдерді аумақтық бөліністе Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігіне ұсынады.

7. Облыстардың және Астана, Алматы және Шымкент қалаларының әкімдері:

- Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің келісімі бойынша жергілікті бағдарламалардың тізбесін айқындайды;

- жергілікті бағдарламалар бойынша бюджеттік өтінімдерді жеткізілген лимиттер шегінде әзірлейді және оларды Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігіне ұсынады.

8. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі:

- алдағы қаржы жылына арналған салық-бюджет саясатының негізгі бағыттарына сәйкес облыстардың (Астана және Алматы қалаларының) әкімдерімен бірлесіп аумақтық бөліністегі түсімдердің түрлері бойынша мемлекеттік бюджеттің кіріс бөлігінің болжамдарын айқындайды;

- бюджеттік өтінімдер мен мемлекеттік және жергілікті бағдарламалар тізбесі негізінде республикалық және жергілікті бюджеттерге бөле отырып, алдағы қаржы жылына арналған мемлекеттік бюджеттің шығыс бөлігінің болжамын әзірлейді;

- облыстардың (Астана және Алматы қалаларының) бюджеттерінің теңгерімділігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттік салықтардан аударымдар нормативтерін және республикалық бюджеттен берілетін трансферттер көлемін әзірлейді;

- мақұлдау үшін ҚР Үкіметіне алдағы қаржы жылына арналған мемлекеттік бюджеттің болжамын әзірлейді және ұсынады.

9. Мақұлдау үшін ҚР Үкіметіне алдағы қаржы жылына арналған мемлекеттік бюджеттің болжамын әзірлейді және ұсынады.

10. Келесі қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заң жобасын Қазақстан Республикасы Үкіметінің тапсырмасы бойынша Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі әзірледі және оны Қазақстан Республикасының Үкіметі жоспарланған жылдың 9/15-к Қазақстан Республикасының Парламентіне енгізеді [35].

Республикалық бюджеттің жобасы ҚР Парламентінде жан-жақты қаралып бекітіледі. Төменгі кестеде нақтылау және түзету кезінде республикалық бюджет кірісінің негізгі параметрлердің өзгергені көрсетілген.

Кесте 3 - 2021 жылға арналған республикалық бюджет кірісінің негізгі көрсеткіштері

мың.теңге					
Атауы	2021 жылға арналған бекітілген бюджет	2021 жылға арналған нақтыланған бюджет	2021 жылға арналған түзетілген бюджет	Бюджет түсімдерінің немесе төленген міндеттемелердің орындалуы	Бюджеттік бағдарламалар бойынша бюджет түсімдерінің орындалуы
1	2	3	4	5	6
ТҮСІМДЕР	11 445 598 008	12 574 315 844	12 574 315 844	12 680 906 872	100,8
Салық түсімдері	6 635 629 335	6 913 806 526	6 913 806 526	7 057 943 929	102,1

Кесте 3-тің жалғасы

1	2	3	4	5	6
Салық емес түсімдер	286 359 317	286 899 962	286 899 962	295 440 396	103,0
Негізгі капиталлы сатудан түсетін түсімдер	3 585 654	3 585 654	3 585 654	6 581 783	183,6
Трансферттер түсімдері	4 351 425 304	5 201 425 304	5 201 425 304	5 144 662 970	98,9
Ескертпе - автормен [36] дереккөз негізінде құрастырылған					

3 кестеде көрсетілгендей, республикалық бюджет нақтылау кезінде салықтық түсімдердің 278 млрд.теңгеге, салық емес түсімдер – 541 млрд.теңгеге өскенін, ал трансферттердің 850 млрд. теңгеге өскенін байқаймыз. Яғни, салықты жоспарлау кезінде оны өсіру факторларының толық ескермегенін Ұлттық қорға артқанын байқаймыз.

2021 жылы Ұлттық қордан нысаналы трансферт есебінен заңды тұлғаларға 105,7 млрд теңгеге немесе нысаналы трансферттің жалпы көлемінің 5,7% - ға кредит беру жүзеге асырылды.

Бұл ретте бұрын Ұлттық қордан республикалық бюджет арқылы берілген кредиттерді өтеу көзделмеген, бұл жинақ функциясына теріс әсер етеді. Нәтижесінде бұл қаражат республикалық бюджетке түседі (2022 жылғы 1 қаңтарға 2015-2021 жылдар аралығында берілген кредиттерді өтеуден түскен түсімдер 54,8 млрд теңгені құрады).

Ұлттық қорды пайдалану кезінде оны басқарудың негізгі ережелерін бұрмалауға жол беріледі. Атап айтқанда, Ұлттық қорға нысаналы трансферттің пайдаланылмаған сомаларын қайтару қамтамасыз етілмейді. 2015-2021 жылдары-шамамен 72,3 млрд теңге, оның 83% - ы 2021 жылдың қорытындысы бойынша.

Есеп комитетінің бағалауы бойынша, әлемдік трендтерді ескере отырып және Ұлттық қордың қаражатын толықтыру мен жұмсаудағы ағымдағы үрдістер сақталған жағдайда оның активтері 2030 жылға қарай нөлге тең болады.

Бұл жағдайдың негізгі себептері болмауы:

- Ұлттық қорға жүктелетін барлық міндеттер мен мақсаттарды тиімді іске асыруға жауапты бірыңғай мемлекеттік орган;
- Ұлттық қор қаражатымен байланысты барлық бизнес-процестер бойынша бірыңғай ақпаратты қалыптастыру бойынша Үйлестіру;
- есепті ақпараттың ашықтығы.

Сонымен қатар, Ұлттық қордың мемлекеттік бюджеттің мұнай кірістеріне тәуелділігін төмендету (мұнай кірістерін зарарсыздандыру) функциясы іске асырылмаған. Бұл ретте халықтың әл-ауқатының Елеулі өсуінің болмауы Ұлттық қордың осындай елеулі қаражатын (нысаналы және кепілдендірілген

трансферттерді) пайдалану кезінде адам орталықтылығының жеткіліксіз деңгейін көрсетеді.

Осыған байланысты, есеп комитетінің өмірлік циклдің барлық кезеңдерінде оларға мониторинг пен бақылауды жүзеге асыратын бірыңғай органды бекіте отырып, Ұлттық қордың қаражатын пайдалану тәсілдерін түбегейлі өзгерту жөніндегі ұсынымы өзекті болып қала береді [36].

Республикалық бюджеттің 2022 жылға жоспарлау кезінде де жоғарғы жоғарыда көрсетілген кемшіліктер де қайталанып отыр.

Кесте 4 - 2022 жылға арналған республикалық бюджет кірісінің негізгі параметрлері

мың.теңге					
Атауы	2022 жылға арналған бекітілген бюджет	2022 жылға арналған нақтыланған бюджет	2021 жылға арналған түзетілген бюджет	Бюджет түсімдерінің немесе төленген міндеттемелердің орындалуы	Бюджеттік бағдарламалар бойынша бюджет түсімдерінің орындалуы
1	2	3	4	5	6
ТҮСІМДЕР	12 848 935 138	15 664 981 259	15 664 981 259	15 963 398 473	101,9
Салық түсімдері	8 919 134 985	9 816 780 519	9 816 780 519	10 026 825 033	102,1
Салық емес түсімдер	286 053 324	343 224 400	343 224 400	438 204 420	127,7
Негізгі капиталы сатудан түсетін түсімдер	2 251 000	2 251 000	2 251 000	6 954 955	309,9
Трансферттер түсімдері	3 641 495 829	5 502 725 340	5 502 725 340	5 491 414 066	99,8
Ескертпе - автормен [36] дереккөз негізінде құрастырылған					

4 кестеде көрсетілгендей, республикалық бюджет нақтылау кезінде салықтық түсімдердің 2 816 млрд.теңгеге өскенін, ал трансферттердің 1 861 млрд. теңгеге өскенін байқаймыз.

Бюджетті нақтылау кезінде республикалық бюджет шығыстарының өзгергенін 5-кестеде байқауға болады.

Кесте 5 - 2021 жылға арналған республикалық бюджет шығысының негізгі параметрлері

мың.теңге					
Атауы	2021 жылға арналған бекітілген бюджет	2021 жылға арналған нақтыланған бюджет	2021 жылға арналған түзетілген бюджет	Бюджет түсімдерінің немесе төленген міндеттемелердің орындалуы	Бюджеттік бағдарламалар бойынша бюджет түсімдерінің орындалуы

Кесте 5-тің жалғасы

1	2	3	4	5	6
Шығындар	14 048 882 669	15 333 981 044	15 333 981 044	17 791 241	99,1
Бюджеттік кредиттер	20 000 000	20 000 000	18 337 331	0,0	100,0
Қаржы активтерін сатып алу	5 626 662	6 675 402	6 798 512	85 073 291	99,8
Ескертпе - автормен [36] дереккөз негізінде құрастырылған					

5 кестеде көрсетілгендей, бекітілген бюджетпен салыстырғанда түзетілген бюджет 1.3 млрд. теңгеге ұлғайды, бұл ретте игеру 17.7 млрд.теңгені немесе 98% -. құрайды.

2021 жылы 3 мемлекеттік бағдарлама және 10 ұлттық жоба әске асырылды, олар мемлекеттік жоспарлау жүйесін іске асыруға бекітілді.

Мәселен, "Білімді ұлт" сапалы білім беру " ұлттық жобасын іске асыруға 227 млрд.теңге бөлініп, 201 млрд. теңге игерілді.

2021 жылы 15,4 млн. шаршы метр тұрғын үй пайдалануға берілді, тиісінше 130,7 мың отбасы тұрғын үй жағдайын жақсартты.

"Ауыл-ел бесігі" жобасы аясында жоспарға сәйкес 9 мың уақытша жұмыс орны құрылды.

2021 жылы камералдық бақылаумен шамамен 11,8 трлн сомаға 545 мыңнан астам мемлекеттік сатып алу рәсімдері қамтылды. теңге және 2,3 мың аудиторлық іс-шара өткізілді. Тексеру қорытындысы бойынша 337 млрд. теңгеге бұзушылықтар анықталды, оның ішінде мемлекеттік аудит объектілері тауарларды жеткізуді қалпына келтіру, қызметтер көрсету және жұмыстарды орындау, бюджетке өтеу және есепке алу бойынша көрсету жолымен 319 млрд.теңгеге бұзушылықтарды жойды.

Өз сөзінің соңында Ерұлан Жамаубаев 2021 жылғы республикалық бюджеттің атқарылуы туралы есепті қарау кезінде 33 ұсыныс берілгенін, оның ішінде 22 іс-шара орындалғанын айтты.

Мемлекеттік қор жабатын шығыстардың сипаты мен үлесі оның экономикалық өсу мақсатынсыз және республикалық бюджеттің әлемдік тауар нарығының конъюнктурасына тәуелділігін төмендетпей, бюджет тапшылығын жабу үшін қосымша көз ретінде ғана пайдаланылатынын көрсетеді [36].

Кесте 6 - 2022 жылға арналған республикалық бюджет шығысының негізгі параметрлері

Атауы	2022 жылға арналған бекітілген бюджет	2022 жылға арналған нақтыланған бюджет	2022 жылға арналған түзетілген бюджет	Бюджет түсімдерінің немесе төленген міндеттемелердің орындалуы	Бюджеттік бағдарламалар бойынша бюджет түсімдерінің орындалуы
					мың.теңге

Кесте 6-ның жалғасы

1	2	3	4	5	6
Шығындар	15 645 414 740	18 062 677 021	18 049 898 733	17 791 797 241	98,6
Бюджеттік кредиттер	263 831 891	646 297 309	660 088 179	655 580 799	99,3
Қаржы активтерін сатып алу	2 999 943	86 085 873	85 073 291	85 073 291	100,0
Ескертпе - автормен [36] дереккөз негізінде құрастырылған					

6 кестеде көрсетілгендей, бекітілген бюджетпен салыстырғанда түзетілген бюджет 2.9 млрд. теңгеге ұлғайды, бұл ретте игеру 17.7 млрд.теңгені немесе 98,6% - құрайды.

2022 жылы 3 мемлекеттік бағдарлама және 10 ұлттық жоба іске асырылды. Түрлі қаржыландыру көздерінен 9,8 трлн теңге, оның ішінде республикалық бюджеттен – 2,8 трлн. теңге бөлінді. 15,4 млн шаршы метр тұрғын үй пайдалануға берілді. 130 ,7 мың отбасы тұрғын үй жағдайын жақсартты. Сумен жабдықтау қызметтеріне қол жеткізу қалаларда 98,4% және ауылдық жерлерде 94,5% құрады. Тұрғын үй құрылысы жобалары бойынша 19,5 мың жұмыс орны құрылды.

Мемлекеттік бюджет шығыстары 98,6% – ға, республикалық бюджет шығыстары 99,4% – ға, жергілікті бюджеттер шығыстары 98,5% - ға орындалды. Республикалық бюджет бойынша 5,6 трлн теңге сомасына шығыстар жүргізілді [37].

Кесте 7 - 2021 жылға арналған республикалық бюджет тапшылығының негізгі параметрлері

Атауы	2021 жылға арналған бекітілген бюджет	2021 жылға арналған нақтыланған бюджет	2021 жылға арналған түзетілген бюджет	Бюджет түсімдерінің немесе төленген міндеттемелердің орындалуы	Бюджеттік бағдарламалар бойынша бюджет түсімдерінің орындалуы
1	2	3	4	5	6
Бюджет тапшылығы (профициті)	-2 603 284 661	-2 759 665 200	-2 759 665 200	-2 526 271 217	
Қарыздардың түсуі	3 701 449 424	3 587 785 885	3 587 785 885	3 563 042 763	99,3
Қарыздарды өтеу	1 098 164 763	1 101 218 992	1 101 218 992	3 563 042 763	99,5
Ескертпе - автормен [36] дереккөз негізінде құрастырылған.					

7 кестеде көрсетілгендей, бекітілген бюджетпен салыстырғанда түзетілген бюджетте бюджет қаражатының қалдықтарын пайдалану есебінен тапшылықты ұлғайту (273.0 млн.теңге). Тапшылықты қаржыландыру үшін мемлекет 3,9 трлн теңге қарыз алды.

2020 жылмен салыстырғанда 4% - ға аз. Бұл ретте, қарыздарды өтеуге және оларға қызмет көрсетуге арналған шығыстар 49% - ға ұлғайды және бюджеттің барлық шығыстарының 12% -. құрады.

Кесте 8 - 2022 жылға арналған республикалық бюджет тапшылығының негізгі параметрлері

Атауы	2022 жылға арналған бекітілген бюджет	2022 жылға арналған нақтыланған бюджет	2022 жылға арналған түзетілген бюджет	Бюджет түсімдерінің немесе төленген міндеттемелердің орындалуы	Бюджеттік бағдарламалар бойынша бюджет түсімдерінің орындалуы
1	2	3	4	5	6
Бюджет тапшылығы (профициті)	-2 905 909 517	-2 978 832	-2 978 262 832	2 390 848 164	
Қарыздардың түсуі	4 490 340 273	4 357 445 050	4 357 445 050	4 035 214 966	92,6
Қарыздарды өтеу	1 584 430 756	1 592 831 108	1 592 831 108	1 574 378 269	98,8
Бюджет қаражатын пайдаланылатын қалдықтары	0,0	213 648 890	213 648 890	-69 988 533	
Ескертпе - автормен [36] дереккөз негізінде құрастырылған					

8 кестеде көрсетілгендей, бекітілген бюджетпен салыстырғанда түзетілген бюджетте бюджет қаражатының қалдықтарын пайдалану есебінен тапшылықты ұлғайту (213.6 млн.теңге).

2022 жылы бюджет қаражатының тапшылығы 2021 жылмен салыстырғанда 0,3 млрд. теңгеге ұлғайды

Сараптамалық сұхбат нәтижелері

Зерттеу сұрағына жауап алу мақсатында "мемлекеттік бюджет қалай жоспарланады?" мен сараптамалық сұхбат жүргізу туралы шешім қабылдадым. Өкілдік мақсатында зерттеу жүргізу үшін осы салада жұмыс тәжірибесі бар (бюджетті жоспарлау саласында) 4 бөлім басшылары мен 2 бас маманнан сұхбат алынды. Сонымен қатар, мемлекеттік органның сұхбат қатысушылары жергілікті деңгейде ұсынылған. Сұхбат жүргізуге арналған сұрақтар респонденттердің кәсіби бағытына сәйкес топтастырылды. Сараптамалық сұхбат 1-қосымшада келтірілген.

Осы сұрақтарға жауаптарды талдау мемлекеттік органның әртүрлі тараптарының сараптамалық пікірлерін мемлекеттік органдармен салыстыруға мүмкіндік берді.

Осы зерттеу аясында жүргізілген 6 сұхбаттың 4 – і офлайн, 2-і онлайн форматта (респонденттердің жұмыс сапарына байланысты) өтті. Әр сарапшымен сұхбат 1 рет өткізілді, сұхбаттан кейін қосымша ақпарат жиналмады.

Сараптамалық сұхбат өткізгенде, жергілікті бюджетті жоспарлау жергілікті өзін-өзі басқару органдарының алдында тұрған бірқатар мәселелерді қамтуы мүмкін. Міне, олардың кейбіреулері:

1. Қаржылық ресурстардың жетіспеушілігі: жергілікті бюджетті жоспарлаудағы басты қиындықтардың бірі-барлық қажетті шығындарды жабу үшін қаржының жетіспеушілігі. Муниципалитеттер салықтар мен алымдардан түсетін кірістерге, сондай-ақ жоғары деңгейдегі гранттар мен трансферттерге тап болуы мүмкін.

2. Кірістерді болжау мүмкін естігі: жергілікті бюджеттер салық кірістеріне және болжанбайтын және өзгермелі болуы мүмкін басқа көздерге байланысты болуы мүмкін. Бұл ұзақ мерзімді бюджетті жоспарлауды қиындатып, қаржылық көрсеткіштердегі тұрақсыздыққа әкелуі мүмкін.

3. Басымдықтар мен мүдделер қақтығысы: жергілікті бюджет шеңберінде әртүрлі басымдықтар мен мүдделер қақтығысы туындайды. Муниципалитеттегі әртүрлі топтар мен қауымдастықтардың бюджет қаражатын бөлу қажеттіліктері мен талаптары әртүрлі болуы мүмкін. Бұл барлық мүдделі тараптардың қажеттіліктеріне басымдық беру және қанағаттандыру кезінде қиындықтар тудыруы мүмкін.

4. Құзыреттілік пен тәжірибенің жоқтығы: кейбір муниципалитеттер қаржылық жоспарлау мен бюджетті басқаруда құзыреттілік пен тәжірибенің жетіспеушілігі проблемасына тап болуы мүмкін. Бюджетті дұрыс жасамау немесе шығындар мен кірістерді дұрыс бағаламау қаржылық қиындықтар мен бюджеттің теңгерімсіздігіне әкелуі мүмкін.

5. Ашықтық пен қатысудың болмауы: жергілікті бюджетті жоспарлау процесінің ашық болуы және азаматтар мен мүдделі тараптардың кеңінен қатысуы маңызды. Алайда, муниципалитеттер көбінесе қаржылық процестерде ашықтықтың болмауына және қоғамның шектеулі қатысуына тап болады. Бұл бюджеттік шешімдерге сенімсіздік пен наразылық тудыруы мүмкін.

6. Ресурстарды тиімсіз пайдалану: бюджеттік ресурстарды пайдаланудың тиімсіздігі жергілікті бюджетті жоспарлау кезінде де проблема болып табылады. Қаражаттың дұрыс бөлінбеуі, маңызды бағдарламалар мен жобаларды жеткіліксіз қаржыландыру, сыбайлас жемқорлық пен ысырапшылдық бюджеттік ресурстарды тиімсіз пайдалануға әкелуі мүмкін.

Бұл мәселелерді шешу үшін жергілікті бюджеттің қаржысын мұқият талдау, жоспарлау және басқару қажет. Бұл қаржылық тұрақтылықты нығайтуды, ашық процестерді әзірлеуді, азаматтарды бюджеттік процеске қатысуға тартуды және бюджетті жоспарлауға жауапты қызметкерлердің құзыреттілігі мен біліктілігін арттыруды қамтиды.

Және тағы бір мәселе бюджетті жиі түзету және нақтылау бюджеттік процесті жоспарлау кезінде қиындықтар тудыруы мүмкін. Міне, кездесетін бірнеше мәселелер:

1. Белгісіздік: бюджетті жиі түзету шығындар мен кірістерге қатысты белгісіздік тудыруы мүмкін, бұл нақты жоспарлауды қиындатады. Бюджеттегі өзгерістер саясаттағы, экономикалық жағдайдағы, құқықтық нормалардағы және әрқашан дәл болжауға болмайтын басқа факторлардағы өзгерістерге байланысты болуы мүмкін.

2. Жоспарлар мен нәтижелердің сәйкес келмеуі: егер бюджет жиі түзетілсе, жоспарланған шығындар мен кірістер мен нақты нәтижелер арасында сәйкессіздік болуы мүмкін. Бұл ресурстарды тиімсіз пайдалануға және бюджеттеу процесіне деген сенімнің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

3. Процестің күрделілігі: бюджетті жиі түзету бюджет бөлімі немесе жауапты адамдар тарапынан қосымша күш пен уақытты қажет етеді. Бұл бюрократияның артуына және бюджеттеу процесінің күрделілігіне әкелуі мүмкін.

4. Ұзақ мерзімді жоғалту: бюджетті жиі түзету ұзақ мерзімді перспективаны және стратегиялық жоспарлауды жоғалтуы мүмкін. Фокус қысқа мерзімді мақсаттар мен жедел шешімдерге ауысуы мүмкін, бұл болашақта маңызды мүмкіндіктерді немесе қиындықтарды жіберіп алуы мүмкін.

Сараптамалық сұхбат кезінде осы мәселелерді шешуге бірнеше шешімдер айтылды. Олар:

1. Өзекті ақпарат негізінде бюджеттік болжамдарды тұрақты мониторингілеу және жаңарту.

2. Мүмкін болатын өзгерістер мен балама сценарийлерді ескеретін икемді жоспарлау.

3. Әр түрлі құрылымдар мен бюджеттеуге жауапты адамдар арасындағы өзара әрекеттесу мен үйлестіру күшейтілді.

4. Ашықтық және байланыс, сондықтан мүдделі тараптар түзетулер мен олардың себептері туралы хабардар болады.

5. Болашақта процесті жақсарту үшін нәтижелерді үнемі талдау және түзетулердің тиімділігін бағалау.

SWOT талдау қорытындысы

Бюджет кірістерін жоспарлау принциптері, модельдері және әдістеріне келесі SWOT-кесте жасалды.

SWOT талдау әдісі дәстүрлі түрде корпоративтік секторда экономикада стратегиялық жоспарлауда қолданылады. Мемлекеттік қаржыны басқарудың тиімділігін бағалауда әдістер мен тәсілдердің әртүрлі тізбесін қолданудың өзектілігін ескере отырып, бұл әдіс ҚР субъектісінің бюджетін басқаруда сәтті қолданылуы мүмкін.

Кесте 9 - SWOT-кесте

1	2
Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
Жаңа тәсілдер мен әдістер Қазақстан бюджеттік жоспарлау жүйесінің толықтыруымен қатар, бюджеттік жаңарту процесінің эффективтілігін жоғарыта алатын	Процесте анықталған ресурстардың конвергенциясын ескеретін орта мерзімді стратегиялық жоспар, шеңберінде орындалмайды;
маңызды қадамдар болуы мүмкін. Олардың бірі: Демократиялық жүйенің жетекшілігі: Жасалқан жаңа өзекті тәсілдерді түсіндіретін, бюджеттік процестерді жалпы қауіпсіздік және ережелілік нұсқаулықтар мен алдымен көрсетілген нормативтік қаламжалармен жүзеге асыру маңызды. Бұл кез-келген қаріпті қауіпсіздіктің арттыруына және бюджеттік қаржыландыру жүйесінің қауіпсіздігіне көмек түседі. - Ұзақ мерзімді перспективада бұл мемлекеттің мақсаттары мен басымдықтарын көрсетеді - Даму стратегиясы; - Мемлекеттің және жекелеген мемлекеттік институттардың стратегиялық дамуы; Құжаттарда стратегиялық мақсаттар мен міндеттер туралы ақпараттың болуы пайдалы; - Ведомстволық және Өңірлік даму бағдарламаларын іске асыру Ведомствоаралық іс-қимыл жоспарын әзірлеу арқылы Жауапкершіліктің болжамды деңгейі және қажетті қаржылық ресурстар;	- Ең маңызды бағыттар мен көрсеткіштер бойынша күш-жігер мен ресурстар интеграция мүмкіндігі жоқ ресурстарды ұтымды пайдалану. Ауқымды жоспарлау, есеп беру, бақылау және бағалау, диверсия Жүйе; - Жоспарлауға көп уақыт пен ресурстар жұмсалыуы мүмкін, Стратегияны жоспарлау және жүзеге асыру үшін ресурстар тым аз Бұл мүмкін; - ГАЖ жүйесі қайта қаралып, өңірлік даму бағдарламасы қайта қаралды Салалық бағдарламалар сияқты жеке стратегиялық құжаттарды жүзеге асыру үшін Түрді жою мүмкіндігі үшін; - Стратегиялық жоспарлау мен бюджеттік қосымшаларды әзірлеу кезінде Мемлекеттік мекемелер стратегиялық және бағдарламалық құжаттардың жоғары басымдықтары мен көрсеткіштерін басшылыққа ала алады; - GWS-тегі көрсеткіштер санын азайту; -Бюджеттік процесс шеңберіндегі 2-ші және 3-ші деңгейлердің стратегиялық деңгейі; , құжаттарды әзірлеу процесі (әсіресе салалық бағдарламалар) Реформаларды жүзеге асыру мүмкіндігін қарастыру

Кесте 9-дың жалғасы

1	2
	(мысалы, кейбір елдердегі секторлық стратегиялар Бюджет орта мерзімді бюджетті құру процесінің бөлігі болып табылады процестің стратегиялық кезеңінде қабылданған шығындар мен мемлекеттік қаражат. Басымдық шектеулерін ескеру).
Мүмкіндіктер	Қауіптер
Өндіріс Және әлеуметтік дамумен қамтамасыз етілетін шығыстардың қаржылық мүмкіндіктері Мен келісемін. Сондай-ақ қаржылық жоспардың мақсаттары: - Қаржы ресурстарын қалыптастыру көздері және олардың жалпы Анықтайтын мәндер; - Орталықтандырылған және орталықтандырылмаған қорлар, мемлекеттік Қаржылық жоспарлау процесі - Жедел қаржылық жоспарларды әзірлеу Қаржылық жоспарларды үйлестіру, сәйкестендіру және нақтылау Ағымдағы қаржылық жоспарды жасаңыз Жалпы қаржылық стратегиялар мен саясаттарды әзірлеу Қаржылық жағдайды талдау. Экономика секторлары мен әкімшілік-аумақтық бірліктер арасындағы 11 қаржылық қатынастарды бақылау Оңтайлы үлестіру үлесін орнатыңыз;	Қазақстан Республикасындағы бюджеттік жоспарлаудың кейбір қауіптері осы екі төртке жатады: 1. Тығыз бюджет: Біраз біртүрлі негізгі қауіптердің бірі - тығыз бюджет. Бұл сияқты, жасалған бюджеттерге салынған ақшаның пайдалануын дәлелдететін бюджеттік дефицит немесе долларындаған айналым болып табылады. Бюджеттік дефицит бар жағдайда, мемлекет борына доллар қолжетімділігін кепілдей алмауда, сондықтан мемлекеттік заңдарға сәйкестікті қою керек болады. 2. Неэфективті жаттығу: Біраз жоспарлау қауіптері бюджеттік ресурстардың неэфективті пайдалануы мен тұрақты жүргізуіне байланысты болады. Бұл мәселе әдетте бюджеттік мекемелерде, қаржыландыру болып табылады. Өтінішке байланысты бюджеттік ресурстарды дәлелдету, ірілікті қаржыландыру талаптарын бекіту, төлеу жүйесінде кезекпенділіктерді жою және процестерді автоматтандыру қажет. 3. Коррупция: Коррупция бюджеттік жоспарлау жүйесінің негізгі қауіптерін белгілейді. 4. Шектеуліліктер: Бюджеттік жоспарлаудағы шектеуліліктер де басқарудың қауіптерін анықтайды. Мысалы, бюджеттік жоспарлама қауіпті аймақтардың төлемдерінің жекелеген төлем төлеуіне жол ашуына болады. Бұл да қаржыландыру бюджеттерін адалдықпен бекіту үшін қажетті және төлеу жүйесінің прозрачностьсын арттыруға әкеледі.

Қазақстан Республикасының бюджет процесінің негізгі кезеңдерінің бірі бюджетті жоспарлау.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қорына жіберілетін республикалық және жергілікті бюджеттердің түсімдері мен бюджет кірістерін жоспарлау мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуының басымдықтары мен міндеттерін ескере отырып, жоспарлы кезеңдегі республикалық және жергілікті бюджеттер түсірімдерінің көлемін және оларды пайдалану бағытын айқындау жөніндегі ұсынымдарды әзірлеу процесін білдіреді.

Бюджет кірістерін жоспарлау принциптері:

-сабақтастық қағидаты – өткен және ағымдағы қаржы жылдарындағы бюджеттің атқарылу нәтижелерін ескерек отырып, бағдарламаларды іске асырудың және бюджет кірістерін жоспарлаудың тиімділігін бағалау;

-басымдылық қағидаты – республиканың немесе өңірдің стратегиялық және әлеуметтік-экономикалық дамуының басым бағыттарына сәйкес республика мен өңірдің алдағы орта мерзімді кезеңге арналған бюджеттерін жоспарлау;

-ұтымдылық қағидаты – бюджет жоспарында белгілі бір кірістер алу қажеттілігін айқындайтын нормативтік құқықтық актілер мен басқа да құжаттар негізінде бюджет кірістерін жоспарлау;

-шығыстардың мұнай түсімдеріне тәуелділігін төмендету қағидаты-мұнай емес секторды мақсатты дамыту есебінен мұнай емес тапшылық мөлшерін азайту;

-әкімшілік-аумақтық бірліктер бойынша болжамды көрсеткіштердің есептеулерін қалыптастыруға бірыңғай тәсіл қағидаты;

-объективтілік қағидаты-тұтастай алғанда республика бойынша және аумақтық бөліністе салықтың, алымдардың және басқа да міндетті төлемдердің әрбір түрі бойынша бюджетке түсетін түсімдердің болжамдарын айқындаудың дұрыстығы.

Жоспарланған және нақты деректердің сәйкес келу ықтималдығы жоғары болжамды жүзеге асыру үшін қалыптасқан экономикалық жағдайға байланысты салық түсімдерінің белгілі бір түрінің көрсеткіштері динамикасының бейнесін алу қажет, бұл өз кезегінде макроэкономикалық көрсеткіштердің динамикасымен сипатталады.

Бюджеттік болжау-мемлекеттің ықтимал қаржылық жағдайын болжау, мемлекеттік бюджет көрсеткіштерінің негіздемесі.

Бюджеттік болжаудың мақсаты қаржылық ресурстардың нақты мүмкін көлемін, олардың болжамды кезеңде қалыптасу және пайдалану көздерін анықтау болып табылады.

Бюджеттік параметрлердің болжамы:

салық-бюджет саясатының негізгі бағыты;

тиісті бюджеттердің болжамдары [38];

Қазіргі уақытта барлық деңгейдегі бюджеттердің тепе-теңдігі мәселесі ең өзекті болып табылады.

Қорытынды

Бюджетті жоспарлау процесіне өзекті мәселелер бар. Олардың бірі бюджетті бір жылдың ішінде бірнеше рет нақтылау, екінші мәселе – бір жыл ішінде түзету енгізу, үшінші – бюджет қаражатын толық орындалмағаны болып табылады.

Осыны шешу үшін республикада бюджетті жоспарлаудың блоктық тәсілін енгізу ұсынылып отыр.

Бюджетті жоспарлаудың блоктық әдісі - бұл бюджетті жеке блоктарға немесе шығындар санаттарына бөлуге негізделген қаржылық жоспарлау тәсілі. Әр блок белгілі бір қызмет саласын немесе шығындар түрін білдіреді, мысалы, жалақы, жалдау, маркетинг, сатып алу және т. б.

Блоктық бюджетті пайдалану Сингапур Республикасының Бюджеттік жүйесінде кеңінен қолданылады. Әрбір министрлік пен мекемеде "бюджеттік блоктар" немесе "блоктық бюджеттер" (блоктық бюджеттер) жүйесі болады. Бұл "блоктар" соңғы жеті жылдағы шығындарды ескере отырып, уақыт өте келе жасалады.

Бұл блоктар бюджетте ЖІӨ-нің үлесі ретінде анықталады, яғни әр министрліктің бюджет сомасы ЖІӨ-нің пайызымен анықталады. Мысалы, Білім Министрлігі үшін төбе жылдық ЖІӨ-нің 4% құрауы мүмкін.

"Блок" шеңберінде министрліктер әртүрлі қызмет түрлері арасындағы қаржыландырудың түпкілікті көлемін дербес декоммунизациялайды, яғни министрлік ішіндегі шығындарды бөлу Министрліктің өз бюджетімен айқындалады.

Бюджетті орындау кезінде бюджеттік бағдарламалардың менеджерлері қаражатты басқаруда толығымен тәуелсіз және бюджеттік "блоктар" шеңберінде қаражатты қайта бөлуді үйлестіруге міндетті емес.

Жоспарлаудың бес жылдық кезеңінде министрліктер бір жыл ішінде қарызға ақша алып, оны келесі жылдарға бөліп, келесі жылға бір жылға бөле алады. Бес жылдық кезең ішінде шығындар шегі белгіленеді, бірақ әр жеке жыл өзгермелі болады [39].

Блоктық бюджеттің артықшылығы-мұндай механизм үлкен болжамдылықты және бюджет шығындарының тұрақты құрылымын қамтамасыз етеді.

Блоктық бюджетті жоспарлау процесі әдетте келесі қадамдарды қамтиды:

1. Блоктарды сәйкестендіру: бюджетте ескерілетін шығыстардың негізгі санаттарын және қызмет салаларын анықтау. Мысалы, бұл операциялық шығындар, маркетингтік шығындар, әкімшілік шығындар және т. б.

2. Мақсаттар мен басымдықтарды анықтау: әр блок үшін мақсаттар мен басымдықтарды анықтау. Мысалы, маркетингтік шығындарға бөлінетін кірістің нақты пайызын белгілеу.

3. Ресурстарды бағалау және бөлу: әр блокта қол жетімді ресурстардың санын және оларды белгіленген мақсаттар мен басымдықтарға сәйкес бөлуді бағалаңыз.

Мысалы, қызметкерлердің саны мен жалақы деңгейіне байланысты жалақыға қатысты соманы анықтаңыз.

4.Бақылау және бақылау: әр блоктағы шығындарды үнемі бақылау және жоспарланған көрсеткіштермен салыстыру. Бұл ауытқуларды анықтауға және қажет болған жағдайда түзету шараларын қабылдауға мүмкіндік береді.

5.Бюджетті жоспарлаудың блоктық әдісінің артықшылықтарына шығындарды егжей-тегжейлі жоспарлау, әр қызмет саласы үшін нақты мақсаттар қою мүмкіндігі және бюджетті бақылау мен басқаруды жақсарту кіреді. Алайда, бұл әдіс ресурстарды тиімді жоспарлау мен пайдалануды қамтамасыз ету үшін әр блокты егжей-тегжейлі талдауды және бағалауды, сондай-ақ шығындарды үнемі бақылауды қажет етеді.

Қорғаныс саласында бюджетті жоспарлаудың блоктық әдісін қорғаныс қызметінің әртүрлі аспектілеріне басымдық беру және ресурстарды бөлу үшін пайдалануға болады. Блоктарға әскери операцияларды қаржыландыру, қару-жарақ пен жабдықты сатып алу, әскери зерттеулер мен әзірлемелер, әскери кадрларды даярлау және оқыту және т.б. кіруі мүмкін.

Экономиканың нақты секторында бюджетті жоспарлаудың блоктық әдісі экономиканың әртүрлі салалары мен секторларына қаражат бөлудің басымдықтарын анықтау үшін қолданылуы мүмкін. Мысалы, блоктар инфрақұрылымға инвестицияларды, ғылым мен технологияны дамытуды, шағын және орта бизнесті қолдауды, әлеуметтік бағдарламаларды, білім беруді, денсаулық сақтауды және т.б. қамтуы мүмкін.

Блоктық әдісті қолдану шығындарды тиімді жоспарлауға және бюджетті басқаруға мүмкіндік береді, өйткені ол белгілі бір басымдықтарға негізделген және әр блоктың нақты қажеттіліктерін ескереді. Алайда, нақты блоктар мен олардың басымдықтары белгілі бір елге, оның қорғаныс саясатына және экономикалық басымдықтарына байланысты өзгеруі мүмкін [40].

Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтің 2021 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында «халыққа қатысу бюджетін» табысты енгізу туралы айтылды: «жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту маңызды басымдық болып табылады. Орталық бағыныстағы қалалар мен облыс орталықтарында «халық қатысатын бюджет» табысты енгізілді. Азаматтардың нақты қажеттіліктеріне сәйкес абаттандыру бойынша ондаған жобалар іске асырылды. Бұл сәтті тәжірибе. Енді абаттандыру және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық бюджетіндегі «халықтың қатысу» үлесін 10 есеге арттыру қажет» деп айтқан болатын [41].

Азаматтар мен жұртшылықтың республикалық бюджетті жоспарлауға қатысуын нығайту мемлекеттегі демократиялық процестерді дамытудың маңызды аспектісі болып табылады. Бұл қаржылық мәселелерде ашықтық пен ашықтықты қамтамасыз етуге, сондай-ақ мемлекеттік қаражатты бөлу кезінде азаматтардың мүдделері мен қажеттіліктерін ескеруге мүмкіндік береді.

Осы мақсатқа жету үшін келесі шараларды қолдануға болады:

1.Азаматтарды ақпараттандыру және білім беру: бюджет процесі және оның негізгі компоненттері туралы ақпараттың қолжетімділігі мен түсінікті болуын

қамтамасыз ету маңызды. Азаматтарға бюджетті талқылауға және жоспарлауға саналы түрде қатысу үшін ақпараттық науқандар, оқыту семинарлары мен кеңестер өткізу.

2.Қоғамдық тыңдаулар: қоғамдық тыңдаулар мен талқылауларды ұйымдастыру, оның барысында азаматтар бюджеттік процеске қатысты өз пікірлерін, ұсыныстары мен сұрақтарын айта алады. Мұны қалалық форумдар, қоғамдық пікірталастар және онлайн-консультациялар өткізу арқылы жүзеге асыруға болады.

3.Үкіметтік емес ұйымдардың қатысуы: бюджетті жоспарлауға қатысу үшін қоғамдық ұйымдардың өкілдерін және тәуелсіз сарапшыларды шақыру. Бұл әртүрлі көзқарастарды қамтамасыз етуге және әртүрлі қоғамдық топтардың мүдделерін ескеруге мүмкіндік береді.

4.Бюджеттік онлайн-қатысу: азаматтар бюджет туралы ақпаратпен танысып, өз пікірлері мен ұсыныстарын білдіре алатын, сондай-ақ бюджеттік бағдарламалардың іске асырылу барысын қадағалай алатын электрондық платформалар құру. Мұндай платформалар көптеген адамдар үшін қол жетімділік пен қатысудың ыңғайлылығын қамтамасыз ете алады.

5.Бағалау және мониторинг: бюджеттік бағдарламалардың тиімділігіне тәуелсіз бағалау жүргізу және олардың іске асырылуына мониторинг жүргізу. Мұндай бағалаудың нәтижелері азаматтарға мемлекеттік қаражатты жұмсаудың тиімділігін бағалауға және жақсарту бойынша ұсыныстар енгізуге қол жетімді болуы керек.

6.Бизнес және жеке сектормен серіктестік: бизнес пен жеке сектор өкілдерін бюджетті жоспарлауға тарту және жобаларды жүзеге асыру үшін серіктестік іздеу. Бұл ресурстарды тиімді пайдалануға және инвестицияларды тартуға ықпал етуі мүмкін.

Жалпы, азаматтар мен жұртшылықтың республикалық бюджетті жоспарлауға қатысуын нығайту Үкіметтің, қоғамдық ұйымдар мен азаматтардың бірлескен күш-жігерін талап етеді. Бұл қаржыны басқарудың ашық және жауапты жүйесін құруға және елдегі демократияны дамытуға көмектеседі [42].

Тағы бір әдіс түрін айта кетсек, «әлеуметтік және экономикалық әсерді бағалау» әдісі.

ҚР бюджетін жоспарлаудағы әлеуметтік және экономикалық әсерді бағалау әдетте арнайы зерттеулер жүргізу және деректерді талдау арқылы жүзеге асырылады. Бұл процестің маңызды кезеңдері:

1. Деректерді жинау: жұмыспен қамту, кедейлік деңгейі, білім беру, денсаулық сақтау, инфрақұрылым, Инвестициялар және басқа да әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер туралы деректерді қоса алғанда, ҚР Әлеуметтік және экономикалық саласының ағымдағы жай-күйі туралы деректер жиналады.

2. Ағымдағы жай-күйді талдау: ҚР-дағы әлеуметтік және экономикалық саланың ағымдағы жай-күйін бағалау үшін алынған деректерге талдау жүргізіледі. Бұл қосымша қаржыландыруды немесе бюджеттік жоспарлаудың назарын қажет ететін басым бағыттарды анықтауға көмектеседі.

3. Өзгерістерді модельдеу: арнайы эконометрикалық модельдер немесе компьютерлік модельдеу көмегімен Бюджеттік шығындар мен кірістердегі өзгерістердің әртүрлі сценарийлерін модельдеу жүргізіледі. Бұл осы өзгерістердің ықтимал Әлеуметтік және экономикалық салдарын бағалауға мүмкіндік береді.

4. Әсерді бағалау: модельдеу негізінде бюджеттегі болжамды өзгерістердің әлеуметтік және экономикалық әсерін бағалау жүргізіледі. Бұл жұмыспен қамтуға, халықтың табысына, кедейлік деңгейіне, әлеуметтік қызметтердің қолжетімділігіне, инфрақұрылымды дамытуға және басқа көрсеткіштерге әсерін бағалауды қамтуы мүмкін.

5. Шешім қабылдау: алынған әсерді бағалау нәтижелері бюджеттік ресурстарды бөлу туралы шешім қабылдау үшін қолданылады. Неғұрлым тиімді және тиімді бағдарламалар мен жобалар басымдыққа ие болуы мүмкін [43].

Бұндай бағалау жоғарғы аудиторлық палата жүргізу керек. Қазір республикалық бюджет шығысын бағалау, кейбір бағыттар бойынша келеді. Республикалық бюджетті бағалауды республикалық бюджет кірісі, шығысы және бюджетті талдау бойынша жүргізу ұсынылады.

ҚР республикалық бюджетін жоспарлау белгілі бір уақыт кезеңіне елдің қаржы ресурстарының басымдықтары мен бөлінуін айқындауға мүмкіндік беретін маңызды процесс болып табылады.

ҚР республикалық бюджетін жоспарлаудың нақты бөлшектері мен ерекшеліктері саяси және экономикалық жағдайға байланысты өзгеруі мүмкін екенін атап өту маңызды. Қазіргі уақытта Қазақстан бюджет жүйесін жетілдіру жолында.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1 Galimlair M. *Mathematikal Methods and Models in Economic Planning, Management and Budgeting (Second Edition)* / «Economic» оқу құралы, 2015. 29-31 б.

2 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділ мемлекет. Біртұтас ұлт. Гүлденген қоғам» Жолдауы //

Жолдау. – 2022. URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>. Жүгінген күні: 13.04.2023ж.

3 Н.К.Аширова, М.Б. Қадырова, Бюджеттік процестер тақырыбындағы аудандық маңызы бар қалалар, ауылдар, кенттер, ауыл округтерінің әкімдеріне, сондай-ақ олардың қызметкерлеріне арналған әдіснама / Астана баспасы, 2017. - 9-12 б.

4 Стоянова Е.С. Финансовый менеджмент: теория и практика / Оқу құралы, - 2012. – 49 б.

5 З.А.Әбілдина, Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесі / оқу құралы. – 2011. - 53 б.

6 С.Х.Бисенов, А.А.Урынгалева, Мемлекеттік бюджеттеу / оқу құралы. – Орал, 2012. – 18-25б.

7 Қадырова М.Б. Бюджетное планирование в Республике Казахстан / Оқу құралы. - Астана:Академия государственного управления при Президенте РК., 2010. - 189 б.

8 Жаныбаев З.К. О необходимости модернизации методологии бюджетного планирования и прогнозирования // Мақалалар мен баяндамалар тізімі. – Астана, 2012. – № 165(3). - 496-500 б.

9 Макарин И.М. Внутрифирменное бюджетирование / Оқу құралы. – Омск, – 2012. – 534 б.

10 А.Г.Муратова, Бюджеттік жоспарлау мен болжаудың рөлі мен мақсаты // Мақалалар жинағы. – 2009. – 96 б.

11 Кучукова Н.К. Налогово-бюджетное планирование // Жас ғалым мақалалар тізімі. – Казань, 2022. – 241 б.

12 Шобей Л.Г. Программно-целевой метод бюджетного планирования в государственном финансовом управлении регионом // «Управленческий учет» журналы. – Саранск, - 2021. – 63-71 б.

13 Кочкаров Р.А. Стратегическое планирование и прогнозирование // Электрондық үкімет порталы. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategicheskoe-planirovanie-i-prognozirovanie/viewer>. Жүгінген күні: 02.04.2023 ж.

14 Ющенко А.А. Проблемы финансового планирования и бюджетирования Республики Казахстан 2021 год // Электрондық үкімет порталы. - URL: [elibrary_24408043_19447915.pdf](https://elibrary2440804319447915.pdf). Жүгінген күні: 02.04.2023 ж.

15 Горбунова О.Н., Петрова Г.В. Бюджетная политика, бюджетная безопасность, бюджетное право в государствах – членах ЕАЭС // Электрондық үкімет порталы. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/byudzhetnaya-politika-byudzhetnaya-bezopasnost-byudzhetnoe-pravo-v-gosudarstvah-chlenah-eaes/viewer>. Жүгінген күні: 02.04.2023 ж.

16 Современная практика бюджетного планирования и прогнозирования в зарубежных странах // Электрондық үкімет порталы. URL: https://studbooks.net/1644606/finansy/sovremennaya_praktika_byudzhetnogo_planirovaniya_prognozirovaniya_zarubezhnyh_stranah?ysclid=li34gnxpb0178750994.

Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

17 Особенности организации бюджетного процесса в США // Электрондық үкімет порталы. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-organizatsii-byudzhetnogo-protssessa-v-ssha/viewer>. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

18 Подготовка проекта национального бюджета // Электрондық үкімет порталы. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/podgotovka-proekta-natsionalnogo-byudzheta-opyt-velikobritanii/viewer>. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

19 Бюджетная система Великобритании // Электрондық үкімет порталы. - URL: https://otherreferats.allbest.ru/finance/00116440_0.html?ysclid=li34ttie5u490583481. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

20 Методы бюджетного планирования, применяемые в России // Электрондық үкімет порталы. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metody-byudzhetnogo-planirovaniya-primenyaemye-v-rossii/viewer>. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

21 Бюджетное планирование в России // Электрондық үкімет порталы. - URL: https://revolution.allbest.ru/finance/00533049_0.html?ysclid=li3570nbg1606384243. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

22 Бюджетное планирование и бюджетный процесс в РФ // Электрондық үкімет порталы. - URL: <https://studfile.net/preview/9885504/page:27/>. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

23 Бюджетное планирование и прогнозирование // Электрондық үкімет порталы. - URL: <https://ncsa.ru/upload/iblock/46d/f5j5jn9rheu5h15oco3gvqyzg41iq4.pdf>. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

24 Бюджетирование, ориентированный на результат в Швеции. История внедрения и развития // Электрондық үкімет порталы. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/byudzhetirovanie-orientirovannoe-na-rezultat-v-shvetsii-istoriya-vnedreniya-i-razvitiya/viewer>. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

25 Планирование и прогнозирование в Японии // Электрондық үкімет порталы. - URL: https://otherreferats.allbest.ru/economy/00222203_0.html?ysclid=li35isdvc4799487141. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

26 История развитие среднесрочного бюджетного планирования в отечественной и зарубежной практике // Электрондық үкімет порталы. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-razvitiya-srednesrochnogo-byudzhetnogo-planirovaniya-v-otechestvennoy-i-zarubezhnoy-praktike/viewer>. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

27 Бюджетный процесс в развитых странах // Электрондық үкімет порталы.
- URL: <http://iam.duma.gov.ru/node/8/4546/15523?ysclid=li35mqhuuf881368680>.
Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

28 Сравнение финансовой системы и бюджетного процесса России и зарубежных стран // Электрондық үкімет порталы. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnenie-finansovoy-sistemy-i-byudzhethnogo-protssesa-rossii-i-zarubezhnyh-stran/viewer>. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

29 Сравнительный анализ бюджетной системы Российской Федерации с бюджетными системами ведущих стран мира // Электрондық үкімет порталы. - URL: https://vuzlit.com/1702883/sravnitelnyy_analiz_byudzhethnoy_sistemy_rossiyskoy_federatsii_byudzhetnymi_sistemami_veduschih_stran_mira?ysclid=li35qpb6z4524022935. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

30 Анализ бюджетного устройства в развитых странах // Электрондық үкімет порталы. - URL: https://otherreferats.allbest.ru/finance/00111185_0.html?ysclid=li35sdnzd9980583999. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

31 Методы бюджетного планирования и прогнозирования в развитых странах: сравнительное сопоставление // Электрондық үкімет порталы. - URL: [Методы бюджетного планирования и прогнозирования в развитых странах: сравнительное сопоставление \(myuniversity.ru\)](http://metody-byudzhethnogo-planirovaniya-i-prognozirovaniya-v-razvitykh-stranah-sravnitelnoe-sopostavlenie-myuniversity.ru). Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

32 Сравнение бюджетных систем двух стран // Электрондық үкімет порталы. - URL: <https://natalibrilenova.ru/sravnenie-byudzhethnyih-sistem-dvuh-stran/?ysclid=li35zj55dl317712484>. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

33 Мировой опыт бюджетного планирования // Электрондық үкімет порталы. - URL: https://vuzlit.com/1681862/mirovoy_opyt_byudzhethnogo_planirovaniya_predpriyatiyah?ysclid=li360q6pmg375199473. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

34 Долгосрочное бюджетное планирование // Электрондық үкімет порталы. - URL: <https://rostu-comp.ru/upload/medialibrary/9e2/9e270845a9e8f44ed9ff9caeb6e50436.pdf?ysclid=li361t47sh293185294>. Жүгінген күні: 04.04.2023 ж.

35 Государственный бюджет и бюджетная система Республики Казахстан // Электрондық үкімет порталы. - URL: https://studbooks.net/1643171/finansy/gosudarstvennyy_byudzheth_i_byudzhethnaya_sistema_respubliki_kazahstan. Жүгінген күні: 05.04.2023 ж.

36 Краткое заключение к отчету Правительство Республики Казахстан об исполнении республиканского бюджета за 2021 год // Электрондық үкімет порталы. - URL: <https://nomad.su/?a=3-202206100037&ysclid=li09jnt389601431277>. Жүгінген күні: 05.04.2023 ж.

37 Отчет об исполнении республиканского бюджета за 2022 год презентовали в Мажилісе // Электрондық үкімет порталы. - URL:

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37349596&pos=4;-100#pos=4;-100.

Жүгінген күні: 05.04.2023 ж.

38 Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы №95-IV Бюджет кодексі // Қазақстан Республикасы «Әділет» нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K080000095>. Жүгінген күні: 06.04.2023 ж.

39 «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қаржысын басқарудың 2030 жылға дейін тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының 2022 жылғы 30 сәуірдегі №276 Қаулысы // Қазақстан Республикасы «Әділет» нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000276>. Жүгінген күні: 06.04.2023 ж.

40 Бюджетирование как метод финансового планирования деятельности организации // Электрондық үкімет порталы. - URL: https://www.profiz.ru/se/3_2010/Budzetirovanie_metod_anal/?ysclid=li7pacjzy5682995996. Жүгінген күні: 07.04.2023 ж.

41 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // Электрондық үкімет порталы. - URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>. Жүгінген күні: 01.05.2023 ж.

42 Халық қатысатын бюджет» жобасында қандай қадамдар қамтылған // Электрондық үкімет порталы. - URL: https://www.inform.kz/kz/halyk-katysatyn-byudzhet-zhobasynda-kanday-kadamdar-kamtylgan_a3877170?ysclid=li7pj982t932858111. Жүгінген күні: 01.05.2023 ж.

43 Бюджетирование проекта // Электрондық үкімет порталы. - URL: <https://www.1cashflow.ru/byudzhetirovanie-proekta?ysclid=li7pn84u2t632321533>. Жүгінген күні: 10.05.2023 ж.

Қосымша 1

Аналитикалық жазба

Жоба авторы: Мұқамеджан Дамира
Ғылыми жетекші: А.Б.Зейнелғаблин - э.ғ.д. профессор

Жобалық идея:

Бұл магистрлік жоба ашықтық пен тиімділікті арттыруға баса назар аудара отырып, Қазақстан

	Республикасында бюджеттік жоспарлау жүйесін басқарудың жаңа тәсілдері мен әдістерін зерделеуге бағытталған. Жоба бюджеттік жоспарлаудың қолданыстағы жүйесін бағалауды, үздік халықаралық тәжірибелерге салыстырмалы талдау жүргізуді және Қазақстан жағдайлары үшін жеке шешімдерді ұсынуды қамтитын болады. Қызмет нәтижелеріне негізделген бюджеттеу және технологияға негізделген құралдар сияқты инновациялық әдістерді енгізу арқылы жоба ресурстарды бөлуді оңтайландыруға және тұрақты экономикалық өсуге ықпал етуге бағытталған. Қазақстанның мемлекеттік қаржысы мүддесінде ашықтыққа, есептілікке және тиімді шешім қабылдауға ықпал ететін бюджеттік жоспарлаудың жетілдірілген жүйесі күтілетін нәтиже болып табылады.
Проблемалық жағдай:	Қазақстан Республикасындағы бюджеттік жоспарлау жүйесі ашықтықтың шектелуі, ресурстарды тиімсіз бөлу және өзгермелі экономикалық жағдайларға бейімделудің жеткіліксіздігі сияқты проблемаларға тап болады. Бұл проблемалар Үкіметтің мемлекеттік қаржыны тиімді басқару және тұрақты экономикалық өсуге ықпал ету қабілетіне кедергі келтіреді.
Бұл мәселенің қолда бар шешімдері:	Бюджеттік жоспарлауды жақсарту бойынша қолданыстағы шешімдерге озық халықаралық тәжірибені енгізу, мүдделі тараптармен өзара әрекеттесуді кеңейту және қызмет нәтижелеріне негізделген бюджеттеу және түпкілікті нәтижеге бағытталған жоспарлау сияқты заманауи бюджеттеу әдістерін енгізу кіреді. Алайда, бұл шешімдер қолданыстағы жүйеге толық интеграцияланбаған, бұл оңтайлы емес нәтижелерге әкелді.
Бұл мәселенің ұсынылған шешімдері:	Ашықтықты күшейту: егжей-тегжейлі бюджеттік ақпаратты жариялау және азаматтарды бюджеттеу процесіне тарту сияқты бюджеттің ашықтығын арттыру шараларын онлайн-платформалар мен жұртшылықпен кеңесу арқылы енгізу.

	Түпкілікті нәтижеге бағытталған бюджеттеу: есеп беру мен ресурстарды тиімді бөлуге ықпал ете отырып, бюджетті бөлуді нақты нәтижелермен және негізгі тиімділік көрсеткіштерімен байланыстыратын қызмет нәтижелеріне негізделген бюджеттеу тәсілін енгізіңіз. Технологияларды қолдана отырып бюджеттеу құралдары: бюджеттік жоспарлау процесін оңтайландыру, деректерді талдауды жақсарту және тиісті мүдделі тараптар арасындағы ынтымақтастықты жеңілдету үшін цифрлық құралдар мен бағдарламалық шешімдерді әзірлеу және енгізу. Әлеуетті арттыру: мемлекеттік қызметшілерге бюджеттік жоспарлаудың заманауи әдістемелері туралы түсініктерін жақсарту және ұсынылған шешімдерді жүзеге асыру дағдыларын дамыту үшін оқу бағдарламалары мен семинарлар ұйымдастырыңыз.
Күтілетін нәтиже:	Ұсынылған шешімдер ашықтықты арттыруға, ресурстарды бөлуді оңтайландыруға және Қазақстанда орнықты экономикалық өсуге жәрдемдесуге бағытталған. Осы инновациялық тәсілдерді енгізу арқылы Үкімет бюджеттік жоспарлау жүйесінің тиімділігін арттыра алады, бұл қаржылық басқаруды жақсартуға және халықтың сенімін арттыруға әкеледі.
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:	Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесін бекіту туралы ҚР заңы Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі Арнайы экономикалық және индустриялық аймақтар туралы ҚР заңы

Қосымша 2

Терең сұхбат әдісі арқылы зерттеу жұмыстарын жүргізу туралы келісім

Астана қ.

_____ 2023 жыл

_____, бұдан әрі "Сұхбат алушы" деп аталатын, бір жағынан, және _____, екінші жағынан, бұдан әрі "Сұхбат беруші" деп аталатын/ бірлесіп "Тараптар" деп аталатындар төмендегілер туралы осы Келісімді жасасты:

1. Келісімнің мәні:

1.1. Сұхбат беруші осы Келісімге 1-қосымшаға сәйкес сұхбат алушының қойылған барлық сұрақтарына жауап беруге міндеттенеді. Сұхбатқа кететін уақыт 15 минуттан 90 минутқа дейін. Сұхбат жүргізу тілі _____. Тараптар сұхбаттың аудиожазбасына келісім береді. Бұл ретте, сұхбат берушінің жеке деректері оның дербес деректерін иесіздендіру жолымен жария етілмейді.

2. Тараптардың құқықтары мен міндеттері:

2.1. Сұхбат алушының міндеттері:

- 2.1.1. Осы Келісімнің 1-қосымшасына сәйкес сұрақтар қоюға;
- 2.1.2. Сұхбат алушыға мүмкіндігінше сыпайы болуға және этикалық мінез-құлық нормаларын сақтауға;
- 2.1.3. Сұхбат қорытындысы бойынша материалдарды пайдалану кезінде сұхбат берушінің жеке деректерін жария етпеуге;
- 2.1.4. Сұхбат үшін белгіленген уақытты сақтауға.

2.2 Сұхбат алушы құқылы:

- 2.2.1. Қосымша нақтылайтын сұрақтар қоюға;
- 2.2.2. Осы Келісімнің 1-қосымшасында көрсетілген негізгі сұрақтарға дейін қарапайым әңгіме жүргізу;
- 2.2.3. Сұхбат қорытындысы бойынша алынған ақпаратты зерттеу мақсатында пайдалануға.

2.3. Сұхбат беруші міндеттенеді:

- 2.3.1. Барлық сұрақтарға мүмкіндігінше адал жауап беруге;
- 2.3.2. Осы Келісімнің 1-қосымшасына сәйкес барлық қойылған сұрақтарға жауап беруге уақыт бөлуге.

2.4. Сұхбат алушы құқылы:

- 2.4.1. Сұхбат жүргізу тілін таңдауға;
- 2.4.2. Мүдделер қақтығысы болған жағдайда сұрақтарды өткізіп жіберуге;
- 2.4.3. Денсаулық жағдайына және жауаптардың сапасына әсер ететін басқа себептерге байланысты шұғыл қажеттілік туындаған кезде тайм-аут алуға;
- 2.4.4. Жауаптарды ұсыныстар мен ескертулермен толықтыруға;
- 2.4.5. Құпияларды сақтауға.

3. Тараптар міндеттенеді:

- 3.1. Этикалық нормаларды сақтай отырып, сыпайы әңгіме жүргізуге;
- 3.2. Осы Келісім шеңберінде әрекет етуге;
- 3.3. Кездесу уақыты мен орнын бірлесіп анықтауға.

Сұхбат алушы

Аты-жөні (толығымен):

Туған күні: _____

Мекен-жайы: _____

Байланыс деректері: _____

Қолы: _____

Сұхбат беруші

Аты-жөні (толығымен):

Туған күні: _____

Мекен-жайы: _____

Байланыс деректері: _____

Қолы: _____

Сұхбат сұрақтары.

1. Бюджетті қалыптастыру мен болжаудың айырмашылығы неде?
2. Қазақстанның бюджеттік жүйесінің негізгі проблемалары қандай?
3. Орталық мемлекеттік басқару және жергілікті атқарушы орган қызметкерлерінің жалақысын көтеруге қандай факторлар әсер етеді?
4. Бюджетті құруда қандай күрделі мәселелер туындайды?
5. Облыстық бюджеттің аудандық бюджеттермен қатынасын реттеу үшін қандай нормативтер белгіленеді?
6. Республикалық бюджет пен жергілікті бюджеттің тиімсіз шығыстарын қысқарту бойынша қандай шаралар қабылдануда?
7. Бюджеттік бағдарламаларды орындауда қандай өлшемдер мен көрсеткіштер тиімді емес?

Сараптамалық сұхбат

Кіріспе бөлім: Сәлеметсіз бе! Менің атым Мұқамеджан Дамира Берікқызы. Мен өзімнің магистрлік жобам аясында «Қазақстан Республикасының бюджеттік жоспарлау жүйесін басқарудың жаңа тәсілдері мен әдістері» тақырыбында зерттеу жүргіземін. Осы сұхбатты өткізуге мүмкіндік бергеніңіз үшін рақмет.

Сұхбат мақсаты - Бұл құпия сұхбат екеніне сендіреміз, жауаптарыңыздың толық құпиялылығына кепілдік береміз.

Академия жүргізетін академиялық зерттеулердің этикалық процедуралары респонденттерден сұхбатқа ресми түрде келісуді және әңгімедегі ақпараттың қалай қолданылатынын талап етеді. Сұхбатқа қатысу мақсатын түсінетіндігіңізге және зерттеуге қатысу шарттарымен келісетіндігіңізге көз жеткізу үшін сұхбат беруге келісім беру формасы қажет. Сондықтан сіз келісім формасын (қосымша) оқып, содан кейін қол қоя аласыз. Берілген зерттеу тақырыбы бойынша Сіздің көзқарасыңыз біз үшін өте маңызды. Берілген зерттеу тақырыбы бойынша Сіздің көзқарасыңыз біз үшін өте маңызды. Осыған байланысты Мен сіздермен келесі мәселелерді талқылағым келеді.

Сұхбат беруші: Сәлеметсіз бе! Сұхбат беруге келісімді беремін. Алайда менің аты - жөнім құпия болғандығын қалаймын.

Сұхбат алушы: Жақсы! Бірінші сұрағым: Бюджетті қалыптастыру мен болжаудың айырмашылығы неде?

Сұхбат беруші: Бюджеттеу мемлекеттік органның кірістері мен шығыстарын нақты болашақ кезеңге болжауды білдіреді. Болжау мемлекеттік органның іс жүзінде не қол жеткізетінін бағалауды білдіреді. Бюджеттеу-бұл мемлекеттік орган таңдалған мерзімде, көбінесе бір жылда қол жеткізгісі келетін мақсаттар мен міндеттердің құрылымдық форматы; дегенмен, ол әртүрлі болуы мүмкін. Болжау-бұл бюджетте көзделген қол жеткізілген мақсаттардың үлесін және қалған уақыт шеңберіне қанша қалғанын мерзімді бақылау

Сұхбат алушы: Қазақстанның бюджеттік жүйесінің негізгі проблемалары қандай?

Сұхбат беруші: Мемлекеттік реттеу шеңберіндегі бюджетаралық қатынастардың негізгі мақсаты бюджеттердің барлық деңгейлерінің бюджеттік қамтамасыз етілуін теңестіру және атқарушы биліктің Қазақстанның бүкіл аумағында мемлекеттік қызметтердің бірдей деңгейін ұсынуы болып табылатындығынан бастайық.

Бұл мақсатқа нақты ауданның немесе аймақтың мүдделерін мемлекеттің мүдделеріне бағындыра отырып, бюджет деңгейлері арасында кірістер мен шығыстарды бөлу негізінде ғана қарқынды қол жеткізуге болады. Қазақстанда бюджетаралық қатынастарды реттеудің мынадай тетіктері бар: республикалық және жергілікті бюджеттерге есептелетін кіріс түрлері және Мемлекеттік қызмет түрлері.

Нәтижесінде облыс аудандарына трансферттер көлемін жеткізу облыста белгіленген трансферттердің жалпы көлеміне тікелей байланысты болады. Суреттің толықтығы үшін салықтар мен алымдар тізбесінің, салық салынатын базаның, есептеу әдістемесінің болуы олар бойынша абсолютті сомадағы болжамды көрсеткіштерді анықтауға мүмкіндік беретінін атап өткен жөн.

Яғни, мемлекеттік қызметтердің стандартты жиынтығы ұсынылатын Қазақстандағы жергілікті бюджеттердің жалпы көлемі іс жүзінде тігінен: жоғарыдан - төменге жеткізіледі. Ал төмен тұрған бюджеттердің дербестігі,

әдетте, бюджеттің жоғарыда көрсетілген көрсеткіштерін қалыптастыру кезеңінде алып қою, сондай-ақ салықтық және салықтық емес түсімдер сомасын азайта отырып, тиісінше Субвенциялар мөлшерін барынша ұлғайту болып табылады. Бұл, ең алдымен, жергілікті бюджет басшыларының кәсіби қасиеттеріне, олардың жоғары тұрған бюджеттердің басқарушыларымен, белгілі бір аймақты білдіретін Парламент депутаттарымен жеке қарым-қатынастарына байланысты.

Қазақстандағы бюджетаралық қатынастардың келесі сәтіне назар аудару қажет-тиісті бюджеттерді Мемлекеттік басқарудың әртүрлі деңгейлерімен қарау және бекіту мерзімдері, олар төмен тұрған бюджеттердің іс-қимылдарының белгілі бір шектелуін растайды.

Бекітілген республикалық бюджет болған кезде облыстық немесе аудандық бюджетті бекітпеуге техникалық себептер бойынша да жол берілмейді, өйткені бұл жағдайда бюджетті атқару жөніндегі орталық уәкілетті орган мен оның аумақтық бөлімшелерінің бюджет деңгейлері арасында түсімдер мен шығыстар сомаларын бөлуді жүзеге асыруға, нәтижесінде республикалық бюджетті уақтылы атқаруға және жергілікті бюджеттердің атқарылуына қызмет көрсетуге мүмкіндігі болмайды.

Осылайша, Қазақстандағы облыстық бюджеттер толығымен республикалық бюджеттің көрсеткіштеріне, сондай - ақ Парламент пен Үкімет бекітетін нормативтік құқықтық актілердің нормалары мен ережелеріне, тиісінше аудандық бюджеттер облыстық бюджеттерге тәуелді болады.

Тәжірибе көрсетіп отырғандай, Қазақстанда бюджеттерді іс жүзінде әзірлеу, қарау және бекіту осы схема бойынша жүзеге асырылады және ел басшылығы белгілеген республика мен өңірлерді әлеуметтік-экономикалық дамытудың басымдықтарын ескере отырып, өтпелі экономика жағдайында қоғамның мемлекеттік қызметтерге қажеттілігін қанағаттандырудың басқа тетігі жоқ.

Ал мұндай мемлекеттік органның болуының мысалы ретінде республикалық және жергілікті бюджеттердің атқарылуын облыстық және аудандық аумақтық бөлімшелермен бюджетті атқару жөніндегі орталық уәкілетті орган жүзеге асыратындығын келтіруге болады.

Ұсынылып отырған әкімшілік қайта құрулар қолданыстағы заңдарға өзгерістер енгізуді талап етсе де, бюджетаралық қатынастарды реттеу саласындағы мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға алып келеді және ең бастысы, Қазақстан біртұтас мемлекет болып жарияланған елдің Конституциясына сәйкес келеді, ал облыстар мен аудандар мемлекеттің дербес субъектілері болып табылмай, әкімшілік-аумақтық бірлік мәртебесіне ие болады.

Қазақстанның бюджеттік жүйесінің проблемаларын шешу елдің қаржы жүйесінің жұмыс істеу тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді

Сұхбат алушы: Орталық мемлекеттік басқару және жергілікті атқарушы орган қызметкерлерінің жалақысын көтеруге қандай факторлар әсер етеді?

Сұхбат беруші: Бюджеттің теңгерімсіздігі мәселесі Қазақстан үшін өзекті болып табылады, дегенмен барлық мемлекеттер қандай да бір дәрежеде бюджет

жүйесінің теңгерімсіздігі проблемасымен бетпе-бет келеді. Тік теңгерімсіздік биліктің әртүрлі деңгейлері орындайтын функциялардың айырмашылығына байланысты бюджеттік жүйенің кез-келген моделіне енуі мүмкін. Орталық органдар макроэкономикалық реттеуді және Ұлттық кірісті қайта бөлуді жүзеге асыра отырып, аумақтық бюджеттердің кіріс базасын әлсіретіп, ең маңызды салық кіріс көздерін шоғырландырады.

Сұхбат алушы: Бюджетті құруда қандай күрделі мәселелер туындайды?

Сұхбат беруші: бюджеттің теңгерімсіздігі мәселесі Қазақстан үшін өзекті болып табылады, дегенмен барлық мемлекеттер қандай да бір дәрежеде бюджет жүйесінің теңгерімсіздігі проблемасымен бетпе-бет келеді. Тік теңгерімсіздік биліктің әртүрлі деңгейлері орындайтын функциялардың айырмашылығына байланысты бюджеттік жүйенің кез-келген моделіне енуі мүмкін. Орталық органдар макроэкономикалық реттеуді және Ұлттық кірісті қайта бөлуді жүзеге асыра отырып, аумақтық бюджеттердің кіріс базасын әлсіретіп, ең маңызды салық кіріс көздерін шоғырландырады

Сұхбат алушы: Облыстық бюджеттің аудандық бюджеттермен қатынасын реттеу үшін қандай нормативтер белгіленеді.

Сұхбат беруші: Негізгі құжат-барлық деңгейдегі мәслихаттардың шешімі. Екінші мәселе-белгілі бір инвестициялық жобаларды іске асыруға уәкілетті белгілі бір органның бюджеттік өтінімдері. Мұның бәрі қызмет саласына, құрылыс мекемесіне, автожолға, энергетикаға және т.б. байланысты – инфрақұрылымдық даму саласында, ауыл шаруашылығы саласында, оның ішінде ауылды дамыту саясатында (мысалы, дипломмен ауылға)»

Сұхбат алушы: Республикалық бюджет пен жергілікті бюджеттің тиімсіз шығыстарын қысқарту бойынша қандай шаралар қабылдануда?

Сұхбат беруші: Мәслихаттар деңгейінде жергілікті бюджетті қайта қарау және нақтылау, басым бағыттар бойынша қайта бөлу. Шынымды айтсам, бюджеттік жоспарлаудың төртінші деңгейі бар, проблемалық бағыт жеткілікті.

Сұхбат алушы: Бюджеттік бағдарламаларды орындауда қандай өлшемдер мен көрсеткіштер тиімді емес?

Сұхбат беруші: Сәйкес келмейтін барлық жобалар деп айтуға болады нәтижеге бағытталған бюджет техникалық-экономикалық негіздемесі жоқ елді мекендердің аумақтарын абаттандыру саласындағы қысқа мерзімді жобаларды қоса алғанда

Сараптамалық сұхбат

Кіріспе бөлім: Сәлеметсіз бе! Менің атым Мұқамеджан Дамира Берікқызы. Мен өзімнің магистрлік жобам аясында «Қазақстан Республикасының бюджеттік жоспарлау жүйесін басқарудың жаңа тәсілдері мен әдістері»

тақырыбында зерттеу жүргіземін. Осы сұхбатты өткізуге мүмкіндік бергеніңіз үшін рақмет.

Сұхбат мақсаты - Бұл құпия сұхбат екеніне сендіреміз, жауаптарыңыздың толық құпиялылығына кепілдік береміз.

Академия жүргізетін академиялық зерттеулердің этикалық процедуралары респонденттерден сұхбатқа ресми түрде келісуді және әңгімедегі ақпараттың қалай қолданылатынын талап етеді. Сұхбатқа қатысу мақсатын түсінетіндігіңізге және зерттеуге қатысу шарттарымен келісетіндігіңізге көз жеткізу үшін сұхбат беруге келісім беру формасы қажет. Сондықтан сіз келісім формасын (қосымша) оқып, содан кейін қол қоя аласыз. Берілген зерттеу тақырыбы бойынша Сіздің көзқарасыңыз біз үшін өте маңызды. Берілген зерттеу тақырыбы бойынша Сіздің көзқарасыңыз біз үшін өте маңызды. Осыған байланысты Мен сіздермен келесі мәселелерді талқылағым келеді.

Сұхбат беруші: Сәлеметсіз бе! Сұхбат беруге келісімді беремін. Алайда менің аты - жөнім құпия болғандығын қалаймын.

Сұхбат алушы: Жақсы! Бірінші сұрағым: Бюджетті қалыптастыру мен болжаудың айырмашылығы неде?

Сұхбат беруші: Айырмашылық мынада: бюджет нақты мақсаттарға жету жоспарын көрсетеді, ал болжам нақты қандай мақсаттарға қол жеткізілетінін білуге мүмкіндік береді. Және болжам ол бірнеше рет жаңартылады, өйткені болжамды нақтылау жасалады және ол біздің қайда бара жатқанымызды тез көрсетеді. Бюджетті жоспарлау бұл белгілі бір уақыт кезеңі емес, болжау шын мәнінде қол жеткізілетін нәрсені бағалауға көбірек қатысты.

Сұхбат алушы: Қазақстанның бюджеттік жүйесінің негізгі проблемалары қандай?

Сұхбат беруші: Проблемалар болуы мүмкін, олар өткен жылдардағы бюджеттік бағдарламаларды іске асырудың нәтижесін ескермеуі мүмкін, яғни нормалар мен нормативтер толығымен сақталмайды. Менің ойымша, проблемалар-бұл игерілмеу, бюджеттің теңгерімсіздігі және мерзімдер ұзартылған кезде уақтылы қаржыландыру болмауы мүмкін

Сұхбат алушы: Орталық мемлекеттік басқару және жергілікті атқарушы орган қызметкерлерінің жалақысын көтеруге қандай факторлар әсер етеді?

Сұхбат беруші: Прогрессивті салық салу шкаласына көшу бар деп бір ғана нәрсе айта аламын, бірақ менің ойымша факторлардың бірі бұл жалақыға әсер етеді

Сұхбат алушы: Бюджетті құруда қандай күрделі мәселелер туындайды?

Сұхбат беруші: Оқу барысында бюджетті қалыптастыру кезінде бюджеттік жүйенің деңгейлері арасындағы айырмашылықтар арасындағы теңгерімсіздікті айта аламын

Сұхбат алушы: Облыстық бюджеттің аудандық бюджеттермен қатынасын реттеу үшін қандай нормативтер белгіленеді?

Сұхбат беруші: Ал, бәрі Бюджет кодексінде жазылған, бұл 50,51,52-бап, онда облыстың немесе аудандардың мәслихаттары белгілеген корпоративтік табыс

салығы, жеке табыс салығы бойынша нормативтер белгіленеді. Міне, осы және нормативтер және көзқарас жауап береді.

Сұхбат алушы: Республикалық бюджет пен жергілікті бюджеттің тиімсіз шығыстарын қысқарту бойынша қандай шаралар қабылдануда

Сұхбат беруші: Менің ойымша, бұл жалпы тиімсіз шығындар бұл ұлттық жобаларға, менің ойымша, мемлекеттік бағдарламаларға. Егер олар уақытында қаржыландырылмаса, содан кейін олар шығынға ұшырауы мүмкін, содан кейін халықтың несиесі болуы мүмкін, несиелер де өте үлкен, ал несиелер қайтарылмайды. Бұл да, қандай да бір мәселе.

Сұхбат алушы: Бюджеттік бағдарламаларды орындауда қандай өлшемдер мен көрсеткіштер тиімді емес?

Сұхбат беруші: Мүмкін тиімсіз басқармалар, мемлекеттік кәсіпорындар, мен бұл сұраққа жауап беруге қиналамын.